

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра *Стевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе* (Скопље),
д-ра *Храсте Миша* (Загреб)

XX КЊ. 1—4

БЕОГРАД

1953—1954

СТАТИСТИЧКА ТАБЕЛА

1—2 Руски и укр. 4 ст. јамб XVIII века; 3—10 Шевченков укр. 4 ст. јамб; 11—13 Шевченков руски 4 ст. јамб; 14—20 4 ст. јамб руских песника од двадесетих до четрдесетих година XIX века.

НАПОМЕНА

Приликом статистичке анализе акцената у јаком времену стиха узимани су у обзир сви акценти, како јаки тако и слаби. У сумњивим случајевима, где се постављало питање да ли неку реч треба нагласити или не, одлучивао је смисао реченице: ако се акценат није противио смислу, сматрали смо и ту реч наглашеном. Како је таквих сумњивих случајева врло мало, они не могу утицати на општи резултат. Према томе, у статистичким анализама држали смо се принципа које је поставио Томашевски (О стихе, стр. 95--96).

Кад бисмо у стиху посебно проучили и јаке акценте, његова ритмичка инерција још би се изразитије испољила, због тога што се јаки акценти чешће поклапају с јаким иктусима него са слабир. Али такво проучавање стиха изгубило би предност једне објективне методе: како је оцена јачине акцената мање више субјективна, добијени подаци не би толико одражавали структуру стиха појединих песника колико нашу интерпретацију њихова текста.

У слабом времену стиха код Котљаревског и Шевченка избројани су само акценти двосложних и вишесложних акц. целина, тј. они акценти помоћу којих је остварен „померени иктус“ у стиху. Сем тога, у првом слогу код оба поменута песника избројани су и акценти оних једносложних речи после којих стоји ненаглашени слог следеће акц. целине (дакле случајеви тзв. првог хоријамба); колико је код Котљаревског и Шевченка таквих једносложних наглашених речи у првом слогу — показује проценат цезура пред другим слогом. Остали „неметрички“ акценти једносложних наглашених речи у непарним слоговима — у овој табели нису дати.

Шевченков јамб проучаван је према издању: Твори Тараса Шевченка. Кобзарь. Том I—II. Під редакцією Івана Франка. Львів 1908. И цитати у тексту навођени су према Франкову издању, само су дати савременим правописом; једино је на два места, према другим издањима, исправљен текст, а на неколико места — интерпункција.

Украјински 4 ст. јамб у поређењу с руским

Редни број:	Писац и дело:	Акценти на слоговима:							Границе између акц. целина испред слогова:							Ритмичке варијације:						Број проучених стихова:	
		1	2	3	4	5	6	7	8	2	3	4	5	6	7	8	I	II	III	IV	V		VI
1	Осипов: „Енеида“ (1791)	—	92,3	—	83,0	—	47,3	—	100	—	41,7	41,0	39,9	41,2	43,5	15,3	31,3	3,1	12,9	44,0	4,1	4,6	770
2	Котљаревски: „Енеида“ (1798)	3,3	89,4	0,5	81,8	—	46,5	0,2	100	2,3	38,3	43,0	29,7	48,8	42,3	17,3	27,7	4,2	14,4	43,8	3,5	6,1	660
3	Шевченко: цео укр. јамб 1838-1842	7,3	80,8	0,3	95,8	—	33,2	0,6	100	3,8	40,3	41,5	14,1	66,5	32,6	20,1	23,3	7,6	2,2	54,3	1,0	10,5	313
4	Шевченко: цео укр. јамб 1844-1845	4,0	84,4	0,2	93,6	—	36,6	0,2	100	4,0	40,4	39,1	25,2	49,5	42,3	18,6	27,0	4,5	5,0	51,2	1,2	10,9	404
5	Шевченко: цео укр. јамб 1847	3,9	85,4	0,4	91,7	0,2	33,2	0,2	100	3,5	41,9	37,9	28,4	48,3	42,5	12,5	21,0	5,9	6,4	56,1	1,9	8,7	1101
6	Шевченко: цео укр. јамб 1848	3,4	85,6	0,2	91,7	0,2	33,7	0,6	100	2,9	43,3	36,9	23,9	45,7	50,3	12,4	22,1	4,8	6,8	55,2	1,5	9,6	1156
7	Шевченко: цео укр. јамб 1849-1850	3,1	84,1	0,1	91,1	0,1	33,6	0,4	100	3,1	40,0	37,2	23,8	50,1	47,0	11,2	19,7	6,6	7,4	55,5	1,5	9,3	1195
8	Шевченко: цео укр. јамб 1857-1858	4,3	79,9	—	91,1	—	28,6	—	100	4,1	38,6	35,1	23,5	42,2	48,8	11,7	15,9	5,6	7,0	55,2	1,8	14,5	767
9	Шевченко: цео укр. јамб 1859	2,7	83,2	0,1	86,7	0,2	29,1	0,1	100	2,4	34,6	39,2	26,9	40,5	45,5	13,0	15,8	4,0	9,3	54,1	4,0	12,8	1075
10	Шевченко: цео укр. јамб 1860-1861	2,9	82,6	—	91,6	—	31,2	0,2	100	2,9	38,9	37,7	25,7	48,4	39,9	15,0	19,9	4,0	7,3	54,3	1,1	13,4	552
11	Шевченко: „Ник. Гайдай“ (1841)	12,6	78,6	0,9	97,7	0,5	34,4	—	100	7,9	43,3	39,1	25,1	44,7	55,3	9,3	21,9	10,2	2,3	54,4	—	11,2	215
12	Шевченко: „Слепая“ (1842)	6,9	82,1	0,2	98,2	—	36,8	0,9	100	6,1	39,9	42,2	25,3	46,3	53,1	12,1	27,2	7,8	1,7	53,1	0,1	10,1	933
13	Шевченко: „Тризна“ (1843)	1,6	76,9	—	99,5	—	36,7	—	100	1,6	38,3	38,8	26,9	49,8	42,1	17,3	24,3	11,9	0,5	52,1	—	11,2	428
14	Пушкин: лирика 1823-1824	—	84,8	—	92,8	—	42,3	—	100	—	38,3	44,5	28,3	41,3	48,4	19,0	28,2	7,2	6,9	49,4	0,3	8,0	678
15	Пушкин: лирика 1827	—	83,6	—	93,0	—	40,0	—	100	—	39,6	41,4	28,1	39,3	48,6	19,5	25,6	7,6	6,8	51,0	0,2	8,8	512
16	Пушкин: „Медный Всадник“ (1833)	—	85,5	—	96,4	—	40,7	—	100	—	40,7	43,9	25,4	44,8	46,7	21,1	32,2	5,1	3,4	49,7	0,2	9,4	469
17	Лазиков: лирика 1829-1843	—	77,3	—	98,7	—	33,2	—	100	—	41,9	34,9	25,1	39,5	49,5	18,4	23,4	8,6	1,2	52,6	0,1	14,1	952
18	Баратински: лирика 1829-1843	—	75,6	—	98,4	—	35,1	—	100	—	37,0	37,9	25,0	46,2	44,2	18,7	23,5	10,0	1,6	50,5	—	14,4	767
19	Полежајев: лир. и мање поеме 1827-1831	—	83,0	—	98,8	—	34,4	—	100	—	43,7	38,6	28,6	43,8	45,3	16,1	26,3	7,0	1,1	55,5	0,1	10,0	1367
20	Полежајев: „Эрпели“ (1830)	—	81,9	—	99,3	—	26,0	—	100	—	41,1	40,4	22,7	46,7	40,3	16,0	20,4	5,1	0,5	60,8	0,2	13,0	1291

ЧЕТВОРОСТОПНИ ЈАМБ Т. ШЕВЧЕНКА

I

Украјинска уметничка поезија, као што је познато, заснована је добрим делом на народној украјинској ритмици трохејског типа. Али већ од самог почетка новије украјинске књижевности у украјинској поезији се одомаћио и јампски стих по угледу на руски јамб, и то онакав какав је Ломоносов увео у руску књижевност. Већ прво дело којим почиње нова украјинска књижевност, — „Енеида“ Котљаревског (1798) — написано је 4 ст. јамбом.

И у песничком делу највећег украјинског песника Тараса Шевченка јасно су разграничене те две ритмичке основице — народна трохејска и уметничка јампска.

Остављајући испитивања укр. трохеја за другу прилику, ми ћемо се у овој расправи задржати на испитивању Шевченкова 4 ст. јамба (другим јампским стиховима сем четворостопног Шевченко није писао). Нас је у првом реду интересовало да утврдимо како се распоређују акценти и границе између акценатских целина у укр. јамбу, другим речима да утврдимо његову ритмичку инерцију и његово фразирање; на другом месту наш је задатак био да констатујемо у каквом односу стоји структура укр. јамба према структури руског, с једне стране, и према прозном ритмичком речнику укр. језика, с друге стране. Такав начин испитивања морао нас је довести и до поређења укр. и руског ритмичког речника. А за предмет нашег испитивања узели смо баш Шевченков јамб не само зато што је то стих највећег украјинског песника него и стога што је Шевченко сам писао јамбом и на украјинском и на руском језику. Зато ћемо упоредити његов укр. јамб с његовим руским јамбом, а затим — и један и други са стихом Пушкина и неких других руских песника XIX века, Шевченкових савременика. Међутим, како би се што боље учили особине и укр. и руског јамба Шевченкова времена, упоредићемо тај стих с укр. и руским стихом XVIII века.

Као год и у руском, у укр. јамбу јако време у стиху (тј. парни слогови) може бити испуњено наглашеним једносложним речима, наглашеним слоговима двосложних и вишесложних акц. целина и ненаглашеним слоговима вишесложних акц. целина; другим речима, према терминологији традиционалне метрике, и руски и укр. јамб допуштају замену јампске стопе пирихом. Што се пак тиче слабог времена (непарних слогова), између руског и укр. јамба постоји извесна мала разлика. Док у руском јамбу слабо време може бити испуњено ненаглашеним слоговима двосложних и вишесложних акц. целина као и наглашеним једносложним речима, у укр. јамбу слабо време може бити испуњено и ненаглашеним слоговима двосложних и вишесложних акц. целина, и наглашеним једносложним речима, и — у извесним ређим случајевима — наглашеним слоговима двосложних и вишесложних акц. целина; другим речима, укр. јамб, за разлику од руског, допушта померање иктуса с јаког на слабо време.

Испитани материјал нам показује да се и укр. и руски 4 ст. јамби XVIII века разликују од јамба у XIX веку по распореду акцената у јаком времену, тј. по ритмичкој инерцији стиха. У погледу распореда акцената у слабом времену, као и у погледу фразирања (тј. распореда граница између акц. целина унутар стиха), ни у украјинском ни у руском јамбу нема битних разлика између XVIII и XIX века. Стога ћемо испитани материјал изложити следећим редом: а) ритмичка инерција укр. 4 ст. јамба XVIII века у поређењу с руским 4 ст. јамбом тог времена; б) ритмичка инерција Шевченкова укр. и руског 4 ст. јамба у поређењу с 4 ст. јамбом руских песника XIX века; в) слабо време у укр. и руском 4 ст. јамбу XVIII и X.X века; г) фразирање у руском и укр. 4 ст. јамбу XVIII и XIX века; д) ритмички речник укр. и руског језика у уметничкој прози и јампском стиху. Тек пошто на тај начин дамо детаљан опис структуре Шевченкова 4 ст. јамба, прећи ћемо и на неке друге, специфичније, проблеме његова стиха које мислимо да дотакнемо у овој расправи.

II

Од украјинских претходника Шевченкових проучили смо Котљаревског (прво певање његове „Енеиде“). Од руских песника XVIII века узевемо Осипова (такође прво певање „Енеиде“), песника који је Котљаревском послужио као непосредни узор за његову травестију и чији стих, иначе, остварује типичну инерцију руског 4 ст. јамба XVIII века.

Код ових песника акценти су овако распоређени у парним слоговима:

Слогови:	2	4	6	8
Котљаревски:	89,4	81,8	46,5	100
Осипов:	92,3	83,—	47,3	100
Иктуси:	I	II	III	IV

Као што видимо, линије ритма код оба песника скоро се потпуно подударају (в. диј. I). Код обојице су јаки први и четврти иктус, док су унутрашњи иктуси слабији; нарочито је слаб претпоследњи (трећи) иктус; као што је познато, ово последње је особина свих руских дводелних ритмова. Према томе, у оба стиха јачина иктуса прогресивно опада од првог до трећег и онда се на четвртом одједном пење; четврти иктус је не само најјачи иктус у 4 ст. јамбу него је уједно и једина тонска константа тога стиха. Кад се узме у обзир да у већини случајева најјаче наглашене речи падају у прву и четврту стопу, слабија наглашеност друге и треће стопе постаје још изразитија; на тај начин, стих као да осцилира између првог и четвртог иктуса, што се сасвим лепо може запазити при пажљивијем читању и мањег броја стихова:

В тiм гóродi жилá Дiдóна,
 А гóрот звáвся Карфагéн,
 Розúмна á нi i мотóрна,
 Для нéй тi бхи сiх i мéн;
 Трудящá, дúже працьовiта,
 Весéла, гáрна, сановiта,
 Бiдняжка, що булá вдовá;
 По гóроду тогдi гуляла,
 Коли Тройнцiв повстрiчала,
 Такi сказáла iм словá...¹

Као што видимо, у овом одломку је изостављено свега осам иктуса, од којих три у другој стопи, а пет у трећој. Сва четири иктуса налазимо само у два стиха; па и ту су неки од њих у

¹ Знаком ' обележавамо јачи, а знаком ' слабији акценат; курзивом — изостављени иктус.

нашем читању пригушени.¹ У осталим стиховима је по један иктус изостављен. Међутим, у 4 ст. јамбу срећу се каткад и стихови са два изостављена иктуса. На тај начин, у 4 ст. јамбу се среће свега шест ритмичких варијација тога стиха:

Редни број варијација	Број иктуса	Наглашени слогови	Пример
I	4	2, 4, 6, 8	Борéй недúж лежítь с похмíлля...
II	3	—, 4, 6, 8	Загомóнiв на_вiтрiв грiзно...
III	3	2, —, 6, 8	Постáвила тарiлку з хлiбом...
IV	3	2, 4, —, 8	На_сiне мóре поспускав...
V	2	2, —, —, 8	Паливода i_горлорiз...
VI	2	—, 4, —, 8	Розкудкудакалась як_квóчка...

На поједине варијације код Котљаревског и Осипова отпадају следећи проценти свих стихова:

Варијације:	I	II	III	IV	V	VI
Котљаревски:	27,7	4,2	14,4	43,8	3,5	6,1
Осипов:	31,3	3,1	12,9	44,—	4,1	4,6

И у погледу ритмичких варијација 4 ст. јамба између стиха Котљаревског и Осипова видимо пун паралелизам. На прву варијацију (са сва четири иктуса) отпада нешто више од једне четвртине стихова. Најчешћа је четврта варијација, у којој је претпоследњи иктус изостављен. А збир свих варијација (треће, четврте и пете) које остварују степенасту ритмичку инерцију износи више од 60% (код Котљаревског 61,7%, код Осипова 61%). Овде пада у очи да је пета варијација, која у чистом облику остварује ритмичку инерцију руског и укр. 4 ст. јамба XVIII века, необично ретка: њен проценат износи мање од 5%; усто, тај проценат је и код Котљаревског и код Осипова мањи од процента шесте варијације, која ту инерцију разбија. Из поређења ових двеју варијација долазимо до закључка да и руски и укр. 4 ст. јамб XVIII века избегавају две празне стопе у непосредном суседству. Иначе, друга и шеста варијација разбијају степенасту инерцију 4 ст. јамба XVIII века и уносе у стих моменат превареног очекивања.

Из свега овога што смо досад рекли видимо да између стиха Котљаревског и Осипова у погледу распореда акцената у парним

¹ У нашим статистикама рачунали смо све остварене иктусе — како јаке тако и слабе. Нисмо посебно бројали и слабе иктусе, јер је оцена јачине иктуса врло често субјективна.

слоговима и у погледу употребе појединих ритмичких варијација 4 ст. јамба постоји пун паралелизам. То значи да Котљаревски није био само под утицајем садржаја Осиповљеве травестије него да је — свакако несвесно — попримио и ритмичку инерцију његова јамба. На тај начин 4 ст. јамб Котљаревског у погледу ритмичке инерције ни по чему се не разликује од руског 4 ст. јамба XVIII века.

III

Од Шевченка смо проучили цео његов и руски и укр. 4 ст. јамб. Код њега су акценти у парним слоговима овако распоређени:¹

I Шевченков украјински 4 ст. јамб:

Слогови:	2	4	6	8
1) 1838-1842:	80,8	95,8	33,2	100
2) 1844-1845:	84,4	93,6	36,6	100
3) 1847:	85,4	91,7	33,2	100
4) 1848:	85,6	91,7	33,7	100
5) 1849-1850:	84,1	91,1	33,6	100
6) 1857-1858:	79,9	91,1	28,6	100
7) 1859:	83,2	86,7	29,1	100
8) 1860-1861:	82,6	91,6	31,2	100

II Шевченков руски 4 ст. јамб:

Слогови:	2	4	6	8
1) 1841:	78,6	97,7	34,4	100
2) 1842:	83,1	98,2	36,8	100
3) 1843:	76,9	99,5	36,7	100

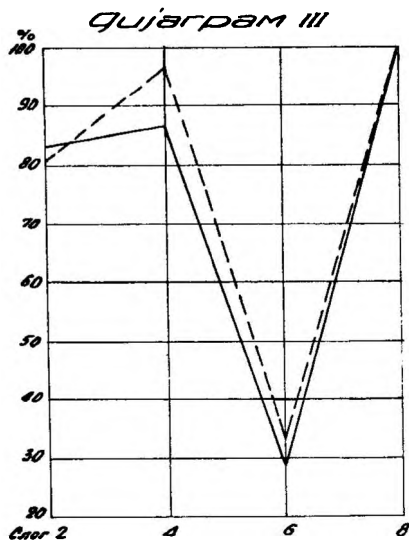
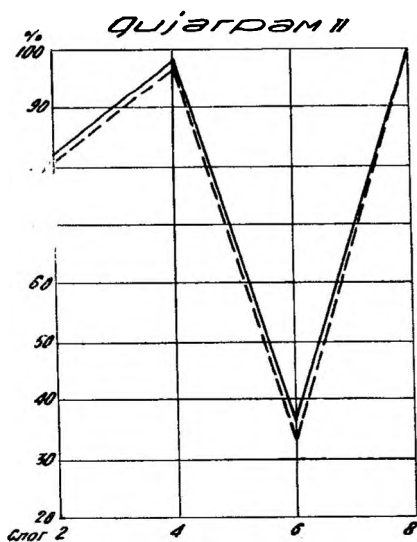
Као што видимо, код Шевченка и у укр. и у руском јамбу налазимо једну те исту ритмичку инерцију. Код њега су јаки други и четврти иктус. Најслабији је претпоследњи (трећи) иктус. Први иктус је увек слабији од другог, али је увек знатно јачи од трећег. Стих, дакле, очигледно тежи валовитом алтернирању слабијих и јачих иктуса. И док је у првој половини стиха контраст између прве слабе и друге јаке стопе само наговештен, у другој половини стиха он долази до потпуног изражаја. Зато и логички акценти у таквом 4 ст. јамбу обично падају на други, четврти или осми слог, и то на четврти чешће неголи на други. И таква двочлана ритмичка инерција одмах се осећа већ и у мањем броју стихова:

Нехай_же вітер всі рознібить
 На_неокраїнім крилі!
 Нехай_же серце плаче, просьить
 Святої правди на_землі!

¹ Исп. табелу на крају расправе и напомену уз њу.

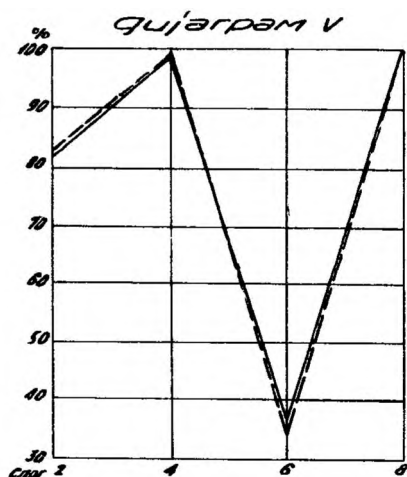
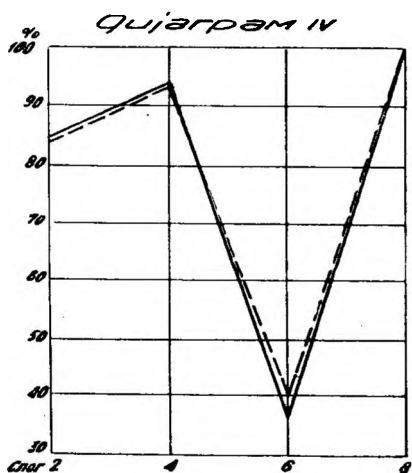
Ако пажљивије загледамо Шевченков укр. јамб, можемо уочити ипак извесну малу разлику између његова стиха из првог периода његова стварања (1838-1845) и из доцнијих година. У његову јамбу после 1847 год. други иктус је нешто слабији него у ранијем стиху. Исту развојну тенденцију углавном показује и трећи иктус. Другим речима: у Шевченкову јамбу из младих година био је јачи контраст између првог и другог иктуса, док је у јамбу из последњих година тај контраст смањен, али је зато појачан контраст између трећег и четвртог иктуса. То ће рећи да је у његову доцнијем јамбу постао разноврснији почетак стиха, а монотонији завршетак.

С друге стране, ако упоредимо Шевченков укр. и руски јамб, такође морамо констатовати извесну разлику између та два ритма. Први иктус је у Шевченкову руском јамбу обично слабији, а други увек јачи него у украјинском. То ће рећи да је у његову руском јамбу контраст између прве (слабе) и друге (јаке) стопе упадљивији него у његову укр. стиху, поготово из доцнијих година. Његов руски јамб (а он је руске јамбе писао само између 1841 и 1843 год.) има, дакле, највише сличности у погледу ритмичке инерције с његовим укр. јамбом до 1843 год. (в. диј. II). Кад је Шевченко престао да пише руске стихове, и његов се укр. јамб донекле изменио (в. диј. III).

Дијаграм II: испрекидана линија — укр. 4 ст. јамб Шевченка (1838-1842); пуна — руски 4 ст. јамб Шевченка (1842). Дијаграм III: испрекидана линија — Шевченков укр. стих из 1838-1842; пуна — његов укр. стих из 1859.

Ова двочлана инерција 4 ст. јамба с алтернирањем јаких и слабих иктуса — јесте типична инерција руског 4 ст. јамба после 1820 год., инерција коју налазимо код Пушкина и песника после њега и која ће постати карактеристична за цео руски 4 ст. јамб XIX и XX века. Овде нећемо улазити у питање како се она развила; тај проблем разматрали смо на другом месту.¹ Овде желимо само да констатујемо да је Шевченко и у своме руском и у своме укр. стиху наследио ту инерцију из руске поезије, од Пушкина и песника његове плејаде, а није наставио традицију Котљаревског. А ако се упореди Шевченков стих са стихом руских песника после 1820 год., видеће се да његов укр. стих има више сличности са стихом Пушкина (в. диј. IV), док се руски стих, напротив, више подудара са стихом песника после Пушкина (напр. Баратинског, Јазикова и Полежајева), тј. песника код којих је контраст између слабих и јаких иктуса још више појачан и код којих се други иктус приближава константи (в. диј. V).²

Дијаграм IV: испрекидана линија — Пушкинов 4 ст. јамб (лирика 1827 год.); пуна — Шевченков укр. 4 ст. јамб (1844-45). Дијаграм V: испрекидана линија — 4 ст. јамб Полежајева (1827-1831); пуна — Шевченков руски 4 ст. јамб (1842).

У погледу употребе појединих ритм. варијација 4 ст. јамба Шевченков стих пружа следећу слику:

¹ У монографији: Руски дводелни ритмови I—II, Београд, 1953 (посебно издање Одељења литературе и језика САН).

² Исп. такође табелу на крају расправе.

I Шевченков укр. 4 ст. јамб:

Варијације:	I	II	III	IV	V	VI
1) 1838-1842:	23,3	7,6	2,2	54,3	1,—	10,5
2) 1844-1845:	27,—	4,5	5,—	51,2	1,2	10,9
3) 1847:	21,—	5,9	6,4	56,1	1,9	8,7
4) 1848:	22,1	4,8	6,8	55,2	1,5	9,6
5) 1849-1850:	19,7	6,6	7,4	55,5	1,5	9,3
6) 1857-1858:	15,9	5,6	7,—	55,2	1,8	14,5
7) 1859:	15,8	4,—	9,3	54,1	4,—	12,8
8) 1860-1861:	19,9	4,—	7,3	54,3	1,1	13,4

II Шевченков руски јамб:

Варијације:	I	II	III	IV	V	VI
1) 1841:	21,9	10,2	2,3	54,4	—	11,2
2) 1842:	27,2	7,8	1,7	53,1	0,1	10,1
3) 1843:	24,3	11,9	0,5	52,1	—	11,2

И код употребе ритмичких варијација упадљива је сличност између Шевченкова руског и укр. јамба. У поређењу са стихом Котљаревског и Осипова, код Шевченка је, и у руском и у укр. стиху, порастао проценат четврте и шесте варијације. Стихови типа: „Своју голѳовњу святую“ (IV вар.) чине код Шевченка више од половине свих стихова, док је код Котљаревског и Осипова њихов проценат износио око 44%. Процент шесте варијације, која остварује двочлану инерцију ритма у чистом облику („Пренепорѳчная, благая“), код Шевченка варира од 8,7 до 14,5%, док је код Котљаревског износио 6,1, а код Осипова само 4,6%. Сем тога, код Шевченка је нешто повећан и проценат друге варијације (Благоуханный зѳльний крине), која растерећује први иктус, али мање осетно него проценат четврте и шесте. Збир свих варијација које остварују двочлану ритмичку инерцију креће се у Шевченкову укр. стиху од 66,6 до 75,3%, а у руском — од 71 до 75,8%.

У поређењу са стихом XVIII века најупадљивије је код Шевченка смањење процента пете и треће варијације. Процент пете варијације („Широкою Тиверіяду“) у његову укр. стиху креће се обично од 1 до 2% (доста велики проценат од 4% у јамбу из 1859 год. није нимало типичан за Шевченков стих). У Шевченкову руском јамбу та варијација скоро се и не среће (само у поеми „Слепая“, где њен проценат износи 0,1%). Тако исто и трећа варијација (А дівчина собі стоїть) необично је ретка у Шевченкову руском и укр. стиху до 1843 год. (ту се њен проценат креће од 0,5 до 2,3%). У његову укр. стиху после 1843 тај проценат је, додуше, нешто појачан, али ипак никад не премашује

10% (варира између 5 и 9,3%). Међутим, и код Котљаревског и код Осипова проценат треће варијације је износио више од 10%.

И на основу анализе процената ритмичких варијација можемо констатовати извесну разлику између Шевченкова 4 ст. јамба из млађих (1838-1842) и старијих година (1847-1861), а тако исто и разлику између његова укр. и руског 4 ст. јамба. Његов руски јамб се разликује од украјинског по већој употреби друге варијације и по знатно смањеној употреби треће и пете. Што се пак тиче Шевченкова укр. јамба после 1847, у њему пада у очи, с једне стране, смањење процента употребе прве варијације (пуног јамба), а с друге стране — повећање процента треће варијације, која растеређује други иктус. Шевченку је, очигледно, била сувише монотона двочлана инерција његова ранијег стиха, нарочито руског, и зато он у своме укр. јамбу после 1847 год. доста радо употребљава стихове типа „А дівчина собі стоїть“, као неку врсту дисонанце која уноси моменат превареног очекивања у стих (процент те варијације у његову јамбу после 1847 варира између 6,4 и 9,3%, док је у стиху пре 1843 износио 2,2%).

IV

Док је наглашеност парних слогова само *ритмичка тенденција* и руског и укр. јамба, ненаглашеност непарних слогова у њима претставља *метричку доминанту* тога стиха. Док просечна наглашеност парних слогова износи нешто мање од 80% (Котљаревски — 79,4%, Шевченко: укр. стих 1838-1842 — 79,8%, „Слепая“ — 79,3%), просечна ненаглашеност непарних слогова приближава се константи (100%).

Као што смо већ рекли у уводним напоменама, и у руском и у укр. стиху непарни слогови могу бити испуњени једносложним наглашеним речима. Сем тога, у укр. стиху на слабо време може падати и акценат двосложних и вишесложних акц. целина, што руски стих по правилу не допушта. Како су то два разна случаја неметричних акцената у 4 ст. јамбу, размотрићемо их посебно.

И у руском и у укр. јамбу највећи проценат наглашених једносложних речи пада у први слог стиха. Тако код песника које смо ми проучили следећи проценат свих стихова има наглашену једносложну реч у првом слогу:

I Украјински стих:

Котљаревски: „Енеида“	8,3 %
Шевченко: 1838-1842	7,0 %
Шевченко: 1844-1845	6,9 %

II Руски стих:

Осипов: „Енеида“	10,8 %
Шевченко: „Слепая“	11,7 %
Пушкин: „Медный Всадник“	8,8 %

Ови наши подаци слажу се и с рачуном Томашевског, који је у „Евгенију Оњегину“ нашао да 7,9% свих стихова имају у првом слогу наглашену једносложну реч.

И у руском и у укр. јамбу много је мањи проценат стихова који у унутрашњим непарним слоговима имају наглашену једносложну реч:

I Украјински стих:

Слогови:	3	5	7
Котљаревски: „Енеида“	1,2	1,5	1,1
Шевченко: 1838-1842	0,3	1,3	0,6
Шевченко: 1844-1845	0,7	1,—	0,5

II Руски стих:

Слогови:	3	5	7
Осипов: „Енеида“	1,8	3,5	0,6
Шевченко: „Слепая“	0,1	0,6	0,2
Пушкин: „Медный Всадник“	1,3	1,1	0,4
Пушкин: „Евгений Онегин“ ¹	0,4	0,5	0,4

Ваља подвући да једносложне наглашене речи могу стајати у првом, трећем или петом слогу не само онда када је идући иктус остварен него и онда када је изостављен. Напр.:

I Украјински стих:

- а) у 1 слогу: Кри́й бо́же! За́раз, да́йте вста́ть... (Шев.)
Кі́нь замордо́ваний стої́ть... (Шев.)
- б) у 3 слогу: Ене́й, злі́й змі́й — не чо́ловік... (Кош.)
Та де́ ж взя́ть дрóв, ко́ли́ все стéп... (Кош.)
- в) у 5 слогу: І́ постолі́в чо́рт ма́в у тебе́... (Кош.)
Отта́к Ене́й жи́в у Дідо́бни... (Кош.)
Як же́ниться́ с і́ч на со́ві... (Кош.)
І́ то́й ми́ну́в — де́нь Мако́вія... (Шев.)
- г) у 7 слогу: Бе́ре зомлі́ую... Де́ ж ті́... (Шев.)
Дя́ ме́не бі́лий сві́т е́сть тьмо́ю... (Кош.)

II Руски стих:

- а) у 1 слогу: Сві́т га́снуть ста́л... О, бо́же ми́лльй... (Шев.)
Ве́сть злопо́лу́чия и го́рья... (Шев.)
- б) у 3 слогу: Слова́: бо́р, бу́ря, во́рон, е́ль... (Пушкин)
Друго́й! Не́т, нико́му на сві́те... (Пушкин)

¹ Подаци за „Евгенија Оњегина“ дати су по Томашевском (О стихе, стр. 190).

в) у 5 слогу: Что б́удет взя́ть? В то́т гро́зный год... (Пушкин)

Пойде́м в село́, э́десъ стра́шно ста́ло... (Шев.)

Что зна́чит со́н? А х, расскажи́! (Шев.)

г) у 7 слогу: Ты насмея́лася. Ктó? Я́? (Шев.)

И в мы́слях мо́лвила: вóт о́н! (Пушкин).

Као што видимо, по употреби једносложних наглашених речи у непарним слоговима између укр. и руског јамба постоји пун паралелизам. Акценат тих речи је сасвим посебан, то је „вансхемни“, „неметрички“ акценат који не остварује иктус. Као што је запазио Томашевски (О стихе, стр. 41), ако читалац хоће јако да нагласи једносложну реч у слабом времену стиха, мора направити испред ње паузу, и уколико је пауза дужа, утолико се може појачати и акценат на таквој једносложној речи, чак и до те мере да превазиђе акценат идуће вишесложне акц. целине, напр.:

И в мы́слях | мо́лвила: || вóт | о́н!

Бере́ | зомлі́люю... || Дё ж | тій?

Како пауза проузрокује прекид у фразној мелодији, то и наглашена једносложена реч у слабом времену увек стоји на почетку новог сегмента фразне мелодије који почиње после паузе. Сасвим је разумљиво зашто највише наглашених једносложних речи у слабом времену пада на први слог стиха. Као што знамо, један стих је по правилу завршена мелодиска целина (свршава се антикаденцом или каденцом); према томе, први слог у стиху по правилу је у исти мах и почетак новог мелодиског сегмента. Ако пак ближе загледамо проценте наглашених једносложних речи у унутрашњим слоговима 4 ст. јамба, видећемо да се обично у петом слогу оне сређу чешће него у трећем и седмом. То се опет може објаснити тиме што се у 4 ст. јамбу природни преломи фразне мелодије чешће поклапају с петим слогом:

Что зна́чит со́н? || А х, расскажи́!

него с тре́ним:

Друго́й? || Не́т, нико́му на све́те...

или седми́м:

И в мы́слях мо́лвила: || вóт о́н!¹

¹ То, међутим, не значи да стих тежи да се распадне на два полустиха. Као што ћемо видети, дијарежа пред петим је увек слабија од дијареже пред трећим и седмим. Ако се ипак преломи фразне мелодије чешће поклапају с њом неголи с осталим двома дијарежама, то долази отуд што ти преломи, уколико их има, теже ка средини стиха и понајчешће се поклапају с цезурама испред четвртог и шестог и с дијарезом пред петим.

Ако пажљивије загледамо наше податке о једносложним наглашеним речима у слабом времену, видећемо да су код песника XVIII века (Котљаревског и Осипова) проценти стихова с једносложним наглашеним речима у непарним слоговима већи него код песника XIX века (Шевченка и Пушкина). Због тога је и стих XVIII века тежи за читање, а стих XIX века лакши, течнији. Према томе, и у овом погледу између укр. и руског стиха постоји пун паралелизам.

V

Као што смо већ горе напоменули, у Шевченкову 4 ст. јамбу, како укр. тако и руском, на слабо време стиха може каткад да пада и акцентовани слог двосложне или вишесложне акц. целине. Ту такође разликујемо, углавном, два случаја: 1) кад је двосложна акц. целина јампског типа (а на почетку стиха и тросложна анапестског типа) употребљена тако да њен ненаглашени слог пада на јако, а наглашени слог на слабо време које непосредно претходи оствареном иктусу; 2) кад акценат двосложне акц. целине трохејског или тросложне дактилског типа пада на слабо време, док је идуће јако време испуњено ненаглашеним (другим) слогом те акц. целине. Како су то два различита случаја, размотрићемо их сваки понаособ. Најзад, има код Шевченка, а и код Котљаревског, неколико стихова с помереним акцентом који се не могу уврстити ни у прву ни у другу групу; њих ћемо размотрити као трећи случај.

I Први случај:

1) Шевченков укр. стих:

- а) с нагл. 3 слогом: З осокі кóси, бó дівчáта...
 Не навчйш тй, тебé самóго...
 Óсь тобй нá! Ходімо спáть...
 І Христá рáди простягáеш...
 Як йогó вчйти, навестй...
- б) с нагл. 5 слогом: Не дýмай, колй хóчеш знáть...
- в) с нагл. 7 слогом: Слово гонóру, дармá прáця...
 Вймети хáту, внесй дрóва...
 Свой кáйдáни, свою слáву...
 В нево́лі тjàкко, хочá й во́лі...
 Хтó? Я? Чи тй? Цйть лишéнь, цйть!..
 Добра́ тако́го такй з рóду...
 А я зрадйв би, моé дйво...

Чого ж ти, мамо моя, плачеш?
 На вас, на лютих, на_вас дїких...
 Той одружився собі так...
 Укоротивши й ому віка...
 И дарував же мені бог...
 А Дніпр широкій на_край світа..
 Занапастїла мене маїти...
 Не називаю її раєм...
 Самодержавний отой плач...
 На князя, ладо моє миле..

2) Шевченков руски стих:

- а) с нагл. 3 слогом: Как_мою рѳдину святую...
 И_на_край_свѳта, и в могїлу...
 Чтѳ она слышит! Треск и грѳм...
 У! как ѳй чѳрный — посмотри...
- б) с нагл. 7 слогом: Растрїли ядом мою кровь...
 Она закрыла. — Как ѳй сон...
 Не_понесу_я чужим людам...
 Своѳй красѳю, своѳю вѳлю...
 И на колѳнях еѳ прѳсит...
 Я уложила егѳ спать...
 Поплакать мѳжно одну нѳчь...
 Но ктѳ повѳрил моѳй верѳ...
 Ужѳ растлѳнным, ужѳ злым...

Потпуно аналогне случајеве налазимо и код Котљаревског:

- а) с нагл. 3 слогом: И кудї бчи почухрав...
 б) с нагл. 7 слогом: Енѳя лаяв на_ввѳсь рѳт...
 Немѳ у сѳрца могѳ сили...

Уствари, у највећем броју ових примера речи чији акценат пада на слабо време стиха биле би и у обичном говору или потпуно атоне или би се њихов акценат осетно подредио акценту суседне акц. целине (идуће или претходне), тј. у нашим примерима — акценту помоћу кога је остварен иктус. Очигледно је да су и сами песници читали следеће стихове или овако:

- 1) I_Христа_ради прѳтягаѳш...
 Не думай, коли_хѳчѳш знѳть...
 Своѳ_кайдѳни, своѳ_слѳву...
 2) И_на_край_свѳта, и_в_могїлу...
 Своѳѳ_красѳю, своѳѳ_вѳлю...

или пак на следећи начин:

- 1) Чо́го_ж_ти, | ма́мо_мо́я, | пла́чеш...
- 2) Я_уложи́ла_его́ спа́ть...¹

Теже би се у обичном говору могле атонирати речи чији акценат пада на слабо време у следећим примерима:

- З осо́кй ко́си, бо дивча́та...
 Ви́мети ха́ту, внесе́й дро́ва...
 Не на́вчи́ш тѣ, тебе́ само́го...²

Ипак је очигледно да је и у овим стиховима Шевченко јаче наглашавао њихов четврти и осми слог, такођећи ношен ритмичком инерцијом свога јамба, због чега је померени акценат на трећем односно седмом слогу био у извесној мери паралисан. Такво читање је и данас једино могућно.

Код руских песника се такви стихови с пригушеним акцен-
 тима у слабом времену јамба додуше срећу, али врло ретко: на
 хиљаде стихова долази по један такав. Још су код њих релативно
 обичнији случајеви кад у слабом времену јамба стоји једносложна
 реч с једносложном проклитиком, па чак и с две једносложне
 проклитике:

- Несѣтся в го́ру во_весь_ду́х...
 Пред_не́й по_за́ле и_всех_вы́ше...
 И_во_всю_но́чь без_уме́ц бе́дный...
 (Пушкин),

али двосложне речи јампског типа у таквом положају сасвим су
 необичне; стихови тога типа спадају у област ритмичких рари-
 тета, као напр.:

- Лсма́л он с го́ря сво́й_ру́ки...
 И не спу́ска́ли_его́ с гла́з...
 (Осипов),
 Испóлни се́рдце тво́йм_жа́ром...
 Блюсти́ всяк бу́дет сво́ю_че́сть...
 Исхо́дит с ви́дом всегд́а_злóбным...
 (Радищев),

¹ Посебан је случај кад се таква атонирана реч наслања на једносложну
 реч која стоји у претходном слабом времену и има пун акценат:

- 1) О́сь_тоби́ на́! Ходи́мо спа́ть...
- Хто́? Я́? Чи_тѣ́? Цѣ́ть_лише́нь, цѣ́ть...
- 2) Чтó_о́на слы́шит? Трѣ́ск и грóм...

На ове случајеве вратићемо се приликом анализе померања акцента с јаког на
 претходно слабо време, где ћемо и за њих наћи аналогију.

² У овом примеру нормално би се атонирала заменица ти. Ипак је песник
 очигледно желео да баш њу јаче нагласи, јер је врло лако могао да направи и
 сасвим „правилан“ стих, само изменивши ред речи:

Ти не навчи́ш...

Примéров ви́дел_у жé свéт...
(Державин),

Садя́тся. Дóлго_о нй та́м...
Однй_удáром, в о́днй_мйг...
(Львроншóв).

Такве примере налазимо ве́ином код песника XVIII века. Код Пушкина, изгледа, имамо свега један, и то у његову 5 ст. јамбу:

Я предлагаю́ ви́пить в егò_па́мьть...

Према томе, од стиха руских песника Шевченков 4 ст. јамб, како укр. тако и руски, отступа утолико што се у њему пригущени акценти у слабом премену стиха срећу много чешће него код руских песника:

II Други случај

1) Шевченков укр. 4 ст. јамб:

а) с нагл. 1 слогом: Сло́во гонóру, дарма́ пра́ця...
Ви́мети ха́ту, внесе́ дрóва...
Ду́мали те́е... а зроби́лось...
Ті́льки на не́бо подиві́вся...
О́т же як_бу́дем та́к писáть...
Ті́лько однй_однó хитáлось...
Ті́ми дівча́тами. Дівча́та...
Ті́лько Мари́ночки нема́...
Пра́вды гоні́телю жесто́кий...
Бо́гом избра́нної Мари́..

б) с нагл. 3 слогом: Мала́, ка́ же, неха́й дожду́ся...
Шкода́, ка́ же, коли́ дася́...
Пятьсо́т, ка́ же, коли́ дася́...¹
Папі́р, ті́лько, чорні́ло тра́чу...

в) с нагл. 5 слогом: Заті́хло все́... Ті́лько дівча́та...
До панича́, ба́чиш, ході́ла...
Що на пані́в, ба́чиш, серди́тий...
Єди́ную ту́ю дити́ну...
Голо́воньку ту́ю смутну́ю...

2) Руски 4 ст. јамб Шевченка:

а) с нагл. 1 слогом: Э́то по мо́ему. И то́т...
Где́_же она́ и кто́ така́я...
Бу́дешь расказа́ывать, а я́...
На́ши неістовые́ клі́ки...
Ва́ши ширóкие базáры...

¹ Сличан пример налазимо и код Котляревског:

Коли́ б, ка́ же, умеря́ в Трóї...

Эту кровавую расправу...
 Алчных грабителей лукавых...
 Эти широкие поля...
 Небо высокое, земля...
 Слезы невинной красоты...
 Разве тебя я не люблю...
 Села и плачу. Вдруг село...
 Будет счастливою... И шла...
 Сердце недобрим чем-то ныло...
 Болки нас любят... Право так...

- б) с нагл. 5 слогом: [Воображай во мне героя]
 Минувших дней, — только люби!

Примери овога типа имају сличности с оним случајевима кад у слабом времену јамба стоји једносложна реч, а идуће јако време испуњено је ненаглашеним слогом неке друге акц. целине, дакле са случајевима на које смо наилазили и у претходном одељку нашег чланка. Традиционална метрика сврстава све те случајеве у једну категорију под именом хоријамба. С обзиром на границу између акц. целина која пада унутар таквог хоријамба, могућна су три типа његова типа:

- 1) $\underline{\quad} \cdot \cdot \cdot \cdot \underline{\quad} \dots$ Кинь замордб|ваний стоить...
 2) $\underline{\quad} \cdot \cdot | \cdot \underline{\quad} \dots$ Правди гоня|телю жестокий...
 3) $\underline{\quad} \cdot \cdot \cdot \underline{\quad} \dots$ Думали те|е... а зробилося...

Као што смо видели, Шевченко подједнако допушта и у свом укр. и у свом руском стиху сва три типа хоријамба. И као што је највише једносложних наглашених речи у његову јамбу падало на почетак стиха (у први слог), тако исто је код њега и највише јампских стопа замењено трохејским помоћу трохејских и дактилских речи такође на почетку стиха (у првој стопи).

И за изговор таквих трохејских и дактилских речи чији акценат пада на слабо време у стиху вреди све оно што смо рекли о изговору једносложних наглашених речи које стоје у слабом времену. Кад акценат трохејске или дактилске речи пада на први слог јампског стиха, онда се тај слог може и врло јако нагласити зато што стоји на почетку новог сегмента фразне мелодије. Ако пак акценат трохејске или дактилске речи пада на трећи или пети слог јампског стиха, онда се, да би се тај слог нагласио, мора направити испред њега пауза:

- 1) Затихло всё. || Только дівчата...
 2) [Воображай во мне героя]
 Минувших дней, || — только люби!

Иначе, уколико смисао не изискује да се таква реч нагласи, онда се њен акценат може подредити акценту идуће или претходне акц. целине, као напр. у стиховима:

Голóвоньку | тую_смутну́ю...
 Пятьсо́т_ка́же, | коли_дася́...
 Папи́р_тільки, | чорни́ло тра́чу...¹

По оваквој употреби трохејских и дактилских речи у 4 ст. јамбу Шевченков стих се битно разликује од стиха руских песника XVIII и XIX века. Док би стих типа:

Дóчь несчастли́вицы моёй...

био сасвим обичан и код руских песника, онај други тип:

Слѣзы невинной красоты́...

сматрао би се погрешним.² Стихове овог последњег типа налазимо у руској поезији само као ритмичке експерименте, као напр. код И. М. Долгоруког (у 4 ст. јамбу):

Ры́царь, вложи́ в ножнѣ́ свой_меч...
 Во́ин на ро́дину яви́лся..
 Со́лнце взойде́т, меня́ не бу́дет...

или код Шевирјова (у 5 ст. јамбу):

Дѣ́вным пропа́л Танкре́д исчезнове́ньем..
 Но пу́ще все́х Раймо́нд гнѣвом трепѣшет...

или просто као ритмичке раритете, као напр. код Жуковског (у 5 ст. јамбу):

... каза́лся я́ надгроб́ным
 Ка́мнем, меж их могѣ́л стоя́щим ка́мнем...

или код Аполона Григорјева (такође у 5 ст. јамбу):

... А му́ж поко́йник —
 Ца́рство ему́ небѣ́сное — куда́
 Заба́вник бы́л..

¹ Све ово вреди и за оне случајеве кад у слабом времену стоји једносложна наглашена реч за којом долази слабо наглашена реч јампског типа:

1) Ось_то́би на́! Ходи́мо спáть...
 Хто́? Я́? Чи та́? | Ця́ть_ляше́нь, ця́ть...
 2) Чтó_она́ слы́шит? Трѣск, и грóм...

Дакле и у овим случајевима имамо неку врсту „трећег хорнјамба“.

² Свакако је зато и први издавач Шевченкове поеме „Спящая“ у његову стиху:

Очи усну́вшие закрѣла...

добронамерно заменио реч „очи“ речју „глаза́“ и тако добио потпуно „правила“ јамб.

Код руских песника у средини јампских стихова овакви померени акценти још су ређи него у првој стопи; осим код Шевирјова, тај случај смо нашли, напр., у једном стиху Радишчева:

Вещай, злодей, мной_венчаный...¹

и у једном стиху Вяземског:

Их обнажить_было_б_не_жаль...

И то је скоро све што смо нашли у десетинама и десетинама хиљада руских јампских стихова XVIII и XIX века.² Овде нећемо улазити у питање зашто су у руском јамбу допуштени само хоријамби првог типа. То питање је већ објашњено у науци.³ Овде само констатујемо чињеницу да се Шевченков јамб (како укр. тако и руски) разликује од јамба руских песника по томе што Шевченко допушта сва три типа хоријамба, док руски песници други и трећи његов тип сматрају за ритмичку грешку.

III Трећи случај:

Има у укр. јамбу Шевченка, а исто тако и код Котљаревског, још један случај „померања иктуса“ с јаког на слабо време, који се битно разликује од прва два случаја. Навешћемо све примере тога померања:

- 1) Пóтíм в чóвен хутéнько сівши... (Кош.)
- 2) Обiцiянки не забувiйся... (Кош.)
- 3) Як розкóпуватiмуть льóх... (Шев.)
- 4) Непрiвда! Ёй-бóгу, не лiю... (Шев.)
- 5) А зi_шо? Ёй-бóгу, не знiю... (Шев.)
- 6) А пóгiм черцi одягли... (Шев.)

¹ У неким издањима овај је стих штампан овако:

Вещай, злодей, мной_венчаный...

И ту је, вероватно, у питању исправка добронамерног редактора.

² Случајеви где акцентовани слогови двосложних предлога падају на слабо време, наравно, не могу се изједначити с овима. Таквих случајева има врло много, као напр. код Пушкина:

Между_Онéгиным и мной...
Против_ужасных искушéний...
Перед_помёркшими домiми...

Уколико их нису употребљавали као акц. дублете (исп. напр. арх. *протiв* и новије *прóтив*), песници су такве предлоге атонирали. О њима исп. у мојој књизи: Руски дводелни ритмови I—II, стр. 17—18.

³ Исп. о томе питању такође у мојој књизи, где је наведена и научна литература о њему.

Први пример разликује се од малочас размотрених примера друге групе по томе што су у њему две јампске стопе (и прва и друга) замењене трохејским стопама. То би у нашем материјалу био јединствен случај такве замене. У примерима од 2 до 5 акценат вишесложне акц. целине пада на слабо време стиха, а оба суседна јака времена испуњена су ненаглашеним слоговима исте акц. целине. Сличан њима је и шести пример, у коме на слабо време пада наглашени слог акц. целине јампског типа, а на следеће јако време ненаглашени слог идуће акц. целине. Ми не можемо да пресудимо да није бар у неким од ових случајева могућно и друкчије акцентовање, а ако није, да ли су стихови с овако помереним иктусима уобичајени у укр. јамбу XIX века или не. Украјински песници XX века, колико нам је познато, таквих стихова немају. На основу тога што су такви стихови и код Котљаревског и код Шевченка необично ретки, још их не бисмо могли прогласити ритмичким погрешкама. Са становишта руске песничке праксе овакви стихови нису никако допуштени у јампском контексту.

Остаје нам још да одговоримо на питање сткуда су у укр. јамбу све ове три врсте померања иктуса с јаког на слабо време. Очигледно је да је та особина продрла у укр. јамб под утицајем укр. народног трохејског стиха, који такво померање практикује и који је у уметничкој поезији задржао ту своју особину. Тако, напр., и у Шевченковим трохејима налазимо померене акценте скоро у сваком другом стиху:

Над Дніпро́вою саго́ю
 Стої́ть я́вір між лозо́ю,
 Між лозо́ю з я́ліною,
 З черво́ною ка́ліною.
 Дніпро́ бе́ріг рі́є, рі́є,
 Я́ворові ко́рінь м'є;
 Стої́ть ста́рий ѝ, похили́вся,
 Мов коза́к то́й зажури́вся,
 Що без до́лі, без роді́ни,
 Та без ві́рної дру́жини,
 І дру́жини і наді́
 В самотя́ні посиві́є!
 Я́вір ка́же: „Похили́вся,
 Та в Дніпро́ві скупа́юся.”
 Коза́к ка́же: „Погуля́ю,
 Та лю́бую пошука́ю.”

Па ипак, између укр. трохеја и укр. јамба постоји битна разлика. У укр. трохеју (напр. у трохејском осмерцу) доминантно је тро-

хејско фразирање (стих се распада, углавном, на акц. целине с парним бројем слогова). Кад би тај стих имао и строги трохејски распоред акцената, он би постао исувише монотон. Према томе, померени акценти у укр. трохеју обогаћују ритам и чине га разноврснијим уносећи у њега моменат превареног очекивања. Друкчије стоји ствар у јамбу. Као што ћемо видети из даљег излагања, укр. јамб нема изразито јампско фразирање. У њему „костур“ ритма чини јампски распоред акцената. Зато је и померање акцената на слабо време у укр. јамбу много ређе него у трохеју. Уколико га ипак има и у јампском стиху, оно се јавља као наслеђе из трохејског, а не претставља средство за постизавање разноликости ритма. То нам показује и ова статистика: стихова у којима на први слог пада акценат двосложне или тросложне акц. целине у укр. Шевченкову јамбу има од 0 до 3,5⁰/₀, а у руском од 0 до 4,7⁰/₀ (и то највећи њихови проценти отпадају на стих пре 1843 год.), а проценат стихова који на трећем, петом или седмом слогу имају такав померени акценат не премашује ни 1⁰/₀ свих стихова.

VI

Границе између акц. целина, тј. дијареze и цезуре,¹ овако су распоређене у Шевченкову 4 ст. јамбу:

I Шевченков укр. 4 ст. јамб:

Границе испред слогова:	2	3	4	5	6	7	8
1) 1838-1842:	3,8	40,3	41,5	14,1	66,5	32,6	20,1
2) 1844-1845:	4,—	40,4	39,1	25,2	49,5	42,3	18,6
3) 1847:	3,5	41,9	37,9	28,4	48,3	42,5	12,5
4) 1848:	2,9	43,3	36,9	23,9	45,7	50,3	12,4
5) 1849-1850:	3,1	40,—	37,2	23,8	50,1	47,—	11,2
6) 1857-1858:	4,1	38,6	35,1	23,5	42,2	48,8	11,7
7) 1859:	2,4	34,6	39,2	26,9	40,5	45,5	13,—
8) 1860-1861:	2,9	38,9	37,7	25,7	48,4	39,9	15,—

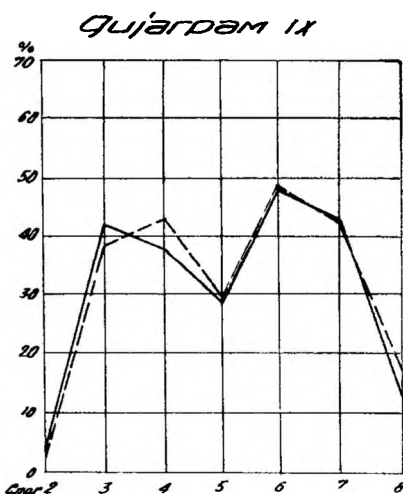
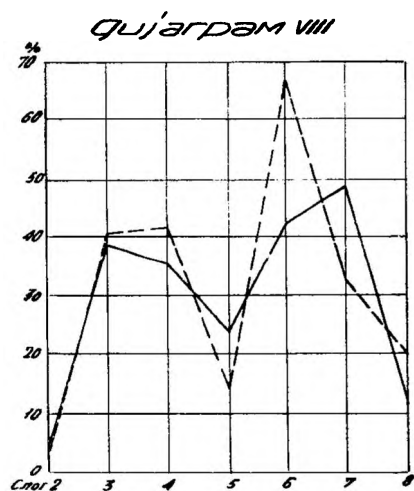
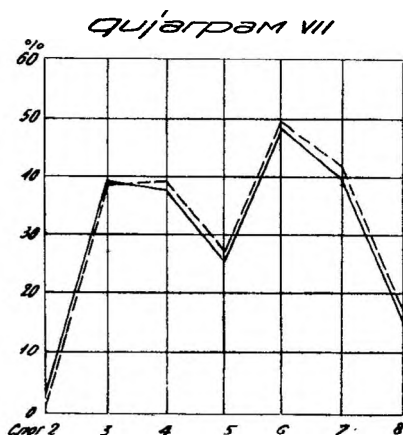
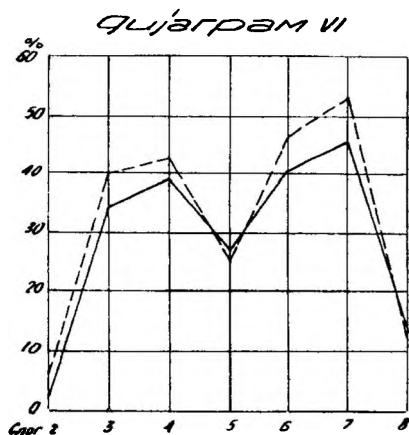
II Шевченков руски 4 ст. јамб:

Границе испред слогова:	2	3	4	5	6	7	8
1) 1841:	7,9	43,3	39,1	25,1	44,7	55,3	9,3
2) 1842:	6,1	39,9	42,2	25,3	46,3	53,1	12,1
3) 1843:	1,6	38,3	38,8	26,9	49,8	42,1	17,3

¹ Дијареzама називамо границе између акц. целина које се поклапају с границама стопе (дакле, границе испред непарних слогова), а цезурама — границе које падају у средину стопе (дакле испред парних слогова). Медијаном називамо дијарезу или цезуру која је константа или се приближава константи (100%).

Као што видимо, и Шевченков укр. и његов руски стих пружају у погледу фразирања мање више исту слику (в. диј. VI и VII). Нешто мало отступа од ње његов стих из најранијег периода (1838-1842, в. диј. VIII); зато ћемо се доцније посебно осврнути на њега.

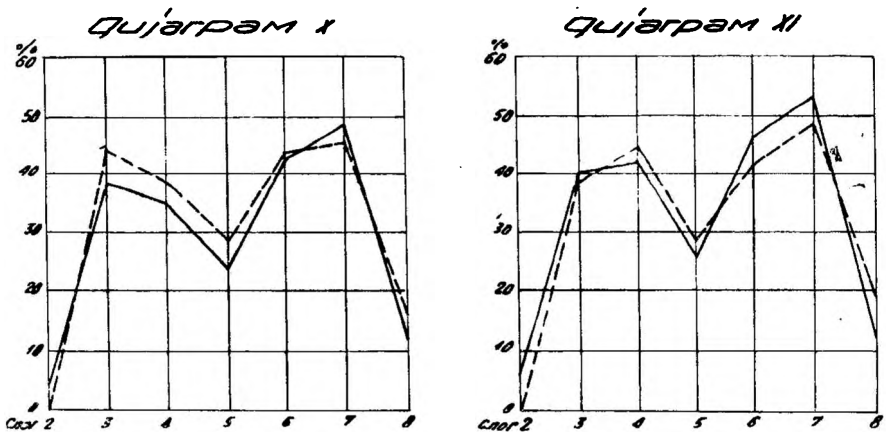

Дијаграм VI: испрекидана линија — Шевченков руски јамб из 1842 год; пуна — његов укр. јамб из 1859. Дијаграм VII: испрекидана линија — Шевченков руски јамб из 1843 год.; пуна — његов укр. јамб из 1860-1861 год. Дијаграм VIII: испрекидана линија — Шевченков укр. 4 ст. јамб из 1838-1842; пуна — његов укр. стих из 1857-58. Дијаграм IX: испр. линија — 4 ст. јамб Котљаревског; пуна — Шевченков укр. 4 ст. јамб (1847).

У погледу фразирања Шевченков 4 ст. јамб слаже се у основним линијама и с 4 ст. јамбом Котљаревског (в. диј. IX), а слаже се и са стихом руских песника XVIII и XIX века (в. диј. X и XI).

У фразирању и руског и укр. 4 ст. јамба јасно се испољавају следеће тенденције:

1) Границе између акц. целина у 4 ст. јамбу теже да падну у суседство слабих иктуса, а избегавају суседство јаких. Од свих иктуса 4 ст. јамба најјачи је, као што знамо, четврти иктус (на осмом слогу); граница која пада непосредно испред њега најслабија је (ако не узимамо у обзир „неметричку“ цезуру испред другог слога). Обрнуто, трећи иктус (на шестом слогу) је и у XVIII и у XIX веку најслабији; зато се у његову суседству налазе најјаче границе (цезура испред шестог и дијареца испред седмог слога). У првој половини стиха та тенденција је мање

Дијаграм X: испр. линија — 4 ст. јамб Полежајева (1827-1831); пуна — укр. 4 ст. јамб Шевченка (1857-58). Дијаграм XI: испр. линија — Пушкинов 4 ст. јамб (лирика 1823-24); пуна — руски 4 ст. јамб Шевченка (1842).

изразита, али је ипак довољно јасно испољена. У XIX веку, као што знамо, први иктус (на другом слогу) слабији је од другог (на четвртном слогу). И код Шевченка је дијареца испред трећег, која пада одмах после првог (слабијег) иктуса, обично нешто јача од цезуре испред четвртог, која опет непосредно претходи другом (јаким) иктусу. У XVIII веку, напротив, први иктус је био јачи од другог. Отуда је код Котљаревског, обрнуто него код Шевченка, дијареца испред трећег очигледно слабија од цезуре испред четвртог (исп. диј. IX). Ова тежња граница између акц. целина да избегну суседство јаких акцената објашњава се прозодијом руског и укр. језика. Јакопсон је сасвим тачно формулисао да „основно прозодиско противстављање... у руском језику јесте противстављање наглашеног слога ненаглашеним слоговима исте

акц. целине“. Отуда у руском стиху „јаки иктуси теже максимално да искористе то противстављање, — противстављање наглашеног слога ненаглашеним слоговима других акц. целина слабије се осећа“ (Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ, стр. 112). Како укр. језик има исту прозодиску основу као и руски, она се у укр. стиху испољава на исти начин као у руском.

Ова тежња граница између акц. целина да избегну суседство јаких акцената нарочито се изразито испољава на местима где је иктус изостављен, тј. у пирицима. У тим случајевима граница између акц. целина и у руском и у укр. стиху по правилу пада непосредно испред или иза тога изостављеног иктуса. У 4 ст. јамбу то се види, наравно, само у другој и трећој стопи, јер се у првој стопи пирих остварује помоћу акц. целина које почињу трима ненаглашеним слоговима (— — — '...). Према томе, у тим стопама — другој и трећој — могућна су четири типа пириха:

- I ... ' | — — — ' ... у_нас | не_мудренó...
 II ... ' — | — — — ' ... прогна́ли | со_двора́...
 III ... ' — — | — — — ' ... чита́ющйй | мечтá...
 IV ... ' — — — | — — — ' ... укра́инская | но́чь...

Код укр. и руских песника ти су типови у 4 ст. јамбу овако процентуално заступљени:

Типови пириха у стопама с изостављеним иктусом	Друга стопа:				Трећа стопа:			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
I Укр. 4 ст. јамб:								
Котљаревски:	7,4	51,1	40,4	1,1	10,6	62,9	25,2	1,2
Шевченко (1848):	1,3	29,1	68,3	1,3	6,6	49,1	43,8	0,5
Шевченко (1859):	5,0	31,0	64,0	—	7,5	49,3	40,7	2,5
II Руски 4 ст. јамб:								
Осипов:	23,7	33,7	40,6	2,0	20,5	54,7	24,3	0,5
Пушкин (М. Вс.):	12,5	87,5	—	—	8,3	46,6	43,3	1,8
Пушкин (Е. О.):	8,4	59,7	31,9	—	10,1	47,1	40,0	2,8
Шевченко (Слепая):	6,6	46,7	46,7	—	9,5	45,1	44,5	0,9

Други и трећи тип, код којих граница између акц. целина пада непосредно у суседство изостављеног иктуса, заједно чине огромну већину свих случајева, и то: код Котљаревског — у другој стопи

91,5, у трећој — 88,1⁰/₀; код Шевченка (1848) — у другој стопи 97,4, у трећој — 92,9⁰/₀; код Шевченка (1859) — у другој стопи 95, у трећој — 90⁰/₀; код Осипова — у другој стопи 74,3, у трећој — 79⁰/₀; код Пушкина („Медный Всадник“) — у другој стопи 87,5, у трећој — 89,9⁰/₀; код Пушкина („Евгений Онегин“) — у другој стопи — 91,6, у трећој — 87,1⁰/₀; код Шевченка („Слепая“) — у другој стопи 93,4, у трећој — 89,6⁰/₀. Очигледно је да у случају изостављеног иктуса песници радије противстављају суседним оствареним иктусима ненаглашене слоге исте акц. целине чијим је акцентованим слогом иктус остварен неголи ненаглашене слоге неке друге акц. целине. На тај начин се остварени иктуси јаче истичу, јер се, као што је истакао Јакопсон, „противстављање наглашеног слога ненаглашеним слоговима других акц. целина слабије осећа“.

2) И руски и укр. 4 ст. јамб избегавају распадање на два полустиха од по две стопе, тј. према схеми:

— — — — || — — — (—).

Из наших података о фразирању видимо да је дијареа испред петог слога знатно слабија и од претходне и од идуће цезуре. Ако изузмемо укр. стих младог Шевченка (1838-1842), где је њен проценат минималан (14,1⁰/₀), обично само око једне четвртине укр. стихова имају ту дијарезу. Тако је и у Шевченкову руском 4 ст. јамбу, тако је и у 4 ст. јамбу руских песника уопште. Ова дијареа је најслабија међу свим унутрашњим границама (наравно, осим цезура пред другим и осмим) и у XVIII и у XIX веку. Ако је ипак њен проценат код песника XVIII века нешто већи него у XIX веку (Котљаревски — 29,7⁰/₀, а Осипов чак 39,9⁰/₀), то долази отуда што је у XVIII веку она падала у суседство слабог иктуса, а у деветнаестом пада у суседство јаког.

Док је у руском 4 ст. јамбу и XVIII и XIX века сасвим очигледна тенденција да се стих задржи као компактна целина, 4 ст. јамб младог Шевченка (1838-1842) као да тежи да се распадне у два полустиха према схеми:

— — — — || — — — (—),

јер у његову 4 ст. јамбу из тога периода 66,5⁰/₀ свих стихова имају цезуру пред шестим слогом. (Исп. диј. VIII.) Напр.:

Зареготáлись | нехрещéні...
 Гáй обзвáввся; | гáлас, зáк,
 Орда́ мов рiже. | Мов скажéні
 Летя́ть до дуба... | нiчичiрк!..

Није тешко одговорити на питање одакле је Шевченку такво фразирање. У првом периоду свога стварања Шевченко још нема

ни поема ни песама написаних само јамбом. Он углавном пише стихом коломијке [8+6], само убацујући у њега јампске строфе или краће одломке од неколико јампских стихова. А у коломијачком метру непарни стихови су трохејски осмерци које медијана дели на два полустиха [4+4], и та медијана је обично женска, као напр. у два трохејска стиха који претходе цитираној строфи:

Менé мáти породíла,
Нехрещéну положíла.

Као што видимо, други полустихови и у трохејским осмерцима и у првим јампским покушајима Шевченковим врло често су потпуно идентични. Свакако под утицајем руског јампског стиха, у доцнијем Шевченкову јамбу та ће се особина изгубити: проценат цезура пред шестим приближиће се проценту дијареца пред седмим и биће обично испод 50%. Па ипак, по томе што је тај проценат у већини случајева већи од процента дијареца пред седмим, Шевченков укр. 4 ст. јамб разликује се од 4 ст. јамба руских песника, код којих је у огромној вањини случајева дијареца пред седмим јача од цезуре пред шестим. Ова особина Шевченкова укр. стиха оставила је трага и на Шевченкову руском јамбу из 1843 год. („Тризна“). Свакако утицајем укр. народног трохејског осмерца треба објашњавати доста велики проценат цезура пред шестим и код Котљаревског (48,8%).

3) И у руском и у укр. 4 ст. јамбу испољава се једва приметна дијарезна тенденција, а то ће рећи да од свих унутрашњих граница нешто више од 50% отпада на дијареце, а мање од 50% на цезуре. Упадљиви изузетак од тога правила чини само 4 ст. јамб младог Шевченка. Иначе, у доцнијем његову 4 ст. јамбу дијарезна тенденција ће се увек испољити:

I Шевченков укр. 4 ст. јамб:	Дијареце:	Цезуре:
1) 1838-1842:	39,7 %	60,3 %
2) 1844-1845:	49,4 %	50,6 %
3) 1847:	52,5 %	47,5 %
4) 1848:	54,6 %	45,4 %
5) 1849-1850:	52,1 %	47,9 %
6) 1857-1858:	54,3 %	45,7 %
7) 1859:	52,9 %	47,1 %
8) 1860-1861:	50,1 %	49,9 %
II Шевченков руски 4 ст. јамб:	Дијареце:	Цезуре:
1) 1841:	55,1 %	44,9 %
2) 1842:	52,5 %	47,5 %
3) 1843:	50,0 %	50,0 %

Велики проценат цезура у Шевченкову јамбу из 1838-1842 год. објашњава се, очигледно, тиме што је Шевченко у то доба нарочито фаворизирао цезуру пред шестим слогом. Иначе, у доцнијем његову стиху, проценат цезура је обично испод 50%. Исто тако и у стиху Котљаревског проценти дијареца и цезура скоро су једнаки (диј. — 49,8%, цез. — 50,2%). Што се тиче стиха руских песника, и код њих је проценат дијареца по правилу нешто изнад 50%, а само покаткад, и то, углавном, код неких песника XVIII века пада испод 50%. Према томе, и руски и укр. 4 ст. јамб имају узлазно-силазно фразирање. Као што је познато, фразирање у стиху добрим делом зависи од типова акц. целина којима дотични језик располаже, тј. од ритмичког речника дотичног језика. Стих само „стилизује“, али не деформише природни ритмички речник; у противном случају стих постаје немотивисаним насиљем над стихијом језика. Зато, да бисмо показали чиме је условљено руско и укр. узлазно-силазно фразирање 4 ст. јамба, морамо извршити анализу руског и укр. ритмичког речника, како у прози тако и у јампском стиху.

VII

У руској и укр. уметничкој прози с обзиром на број слогова у акц. целинама и положај акцента у њима налазимо следеће типове акц. целина:¹

Број слогова	Наглашени слог:	Схема:	Укр. проза (Шевченко):	Руска проза	
				Шевченко:	Пушкин:
I	1	/'	9,8	9,7	8,5
II	1	/'	18,3	15,3	15,4
	2	— /'	21,8	17,8	17,7
III	1	/'	3,9	7,1	7,2
	2	— /'	18,1	13,7	14,6
	3	— /'	8,1	7,7	9,4

¹ За ритмички речник Шевченкове укр. прозе анализирали смо: 1) прозне дијалоге из спева „Гайдамаки“ (у одломку „Свято в Чигирині“), 2) Шевченкове напомене уз тај спев, 3) Шевченков предговор првом издању спева и његово писмо претплатницима, — свега 1167 акц. целина. За ритмички речник Шевченкове руске прозе проучили смо по хиљаду првих акц. целина из његових приповедака: „Наймичка“, „Варнак“ и „Художник“. Подаци за ритмички речник Пушкинове прозе дати су по Томашевском (О стихе, стр. 197).

Број слогова	Наглашени слог:	Схема:	Укр. проза (Шевченко):	Руска проза	
				Шевченко:	Пушкин:
IV	1	ˈ — — —	0,4	1,1	1,3
	2	— ˈ — —	4,8	7,7	7,5
	3	— — ˈ —	7,9	7,2	8,3
	4	— — — ˈ	1,7	1,9	1,6
V	1	ˈ — — — —	—	0,03	0,15
	2	— ˈ — — —	0,1	1,4	1,4
	3	— — ˈ — —	1,9	3,6	2,6
	4	— — — ˈ —	1,1	2,0	2,0
	5	— — — — ˈ	0,2	0,4	0,2
VI	2	— ˈ — — —	0,1	0,1	0,1
	3	— — ˈ — —	0,5	0,8	0,5
	4	— — — ˈ —	0,5	1,4	0,8
	5	— — — — ˈ	0,5	0,2	0,3
7 сл., 8 сл., и 9 сл. акц. целине:			0,4	0,7	0,3

Из поређења ових цифара јасно се очитује да руски и укр. језик припадају потпуно истом акценатском типу. У оба ова језика најчешће су двосложне акц. целине, при чему је на првом месту акц. целина јампског типа (ˈ —), а на другом — акц. целина трохејског типа (— ˈ). После њих долази тросложна акц. целина с акцентом на средњем слогу (— ˈ —). Али и руски и укр. ритмички речник показују и још систематичнију законитост, коју је за руски језик констатовао Шенгели (Трактат о руском стихе, II изд., стр. 20–21). Код акц. целина с непарним бројем слогова најчешћа је акц. целина с акцентом на средњем слогу (код тросложних: — ˈ —, а код петосложних: — — ˈ — —), на другом месту су акц. целине с акцентима на слоговима суседним са средњим, на претходном и идућем, при чему је акценат на идућем слогу увек чешћи од оног на претходном, што се може изразити следећом формулом:

$$\dots, cba (M) ABC \dots$$

где M означава средњи слог акц. целине, а Aa , Bb итд. — суседне парове, при чему је M увек веће од A (a), A (a) од B (b) итд., а с друге стране A је увек веће од a , B од b итд. Код акц. целина с парним бројем слогова увек је најчешћи средњи пар,

при чему је акц. целина с акцентом ближе крају чешћа од акц. целине с акцентом ближе почетку (напр. код четворосложних акц. целина тип $\smile \smile \acute{\smile} \smile$ чешћи је од типа $\smile \acute{\smile} \smile \smile$). Тај однос би се такође могао изразити формулом:

...cba ABC...

где A a означава средњи пар, а B b и C c суседне парове; и ту је $A(a)$ увек веће од $B(b)$, $B(b)$ од $C(c)$ итд., а тако исто је и A увек веће од a , B од b , C од c итд. Додуше, у Шевченковој укр. прози та законитост није у потпуности дошла до изражаја код шестосложних акц. целина, али то је зато што су те акц. целине веома ретке у језику и за њих треба правити статистике на много већим текстовима да би се избегао елеменат случајности. Међутим, и у Шевченковој руској прози и код Пушкина та се законитост може лепо констатовати и код шестосложних акц. целина. Тако исто сасвим је случајно што је у Шевченковој руској прози четворосложна акц. целина типа a ($\smile \acute{\smile} \smile \smile$) нешто чешћа од типа A ($\smile \smile \acute{\smile} \smile$). Уосталом, таквих случајних индивидуалних отступања од опште законитости мора бити у језику.

Ако се пажљиво анализира горња табела, пада у очи да су у Шевченкову укр. прозном речнику проценти акц. целина с већим бројем слогова по правилу мањи од одговарајућих процената у његову и Пушкинову руском прозном речнику. Обрнуто, код њега су већи проценти двосложних акц. целина и тросложне акц. целине амфибрашког типа ($\smile \acute{\smile} \smile$). Ова разлика се огледа и на средњој дужини речи израчунатој за сва три ритмичка речника. Код Пушкина средња дужина речи износи 2,88 слога, у Шевченкову руском речнику — 2,84, а у његову укр. речнику свега 2,68%. Међутим, на основу ових разлика ми не бисмо смели закључити да је у укр. језику реч просечно краћа него у руском. А ево зашто. Код Пушкинова и Шевченкова руског речника узет је за основу проучавања њихов описни прозни стил, док за Шевченков укр. речник говорни језик (углавном прозни дијалози из спева „Гайдамаки“), а у говорном језику више се употребљавају краће речи. Али сама та чињеница да два различита језичка стила показују исту законитост служи као најбољи доказ да укр. и руски језик у свему припадају истом акценатском типу. Према томе, може се аргументовано тврдити да би се Шевченков ритмички речник приповедачке прозе (да је Шевченко писао и украјинске приповетке) подударало с ритмичким речником његових руских приповедака.

У 4 ст. јамбу, као што се такође могло а priori очекивати, ритмички речник је унеколико измењен. Навешћемо напоредо податке за укр. и руски стих:¹

Број сло- гова	Наглашени слог	Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
		Котљаревски	Шевченко			Шевченко	Осипов	Пушкин	
			1838-42	1844-45	1848			М. Вс.	Е. О.
I	1	12,6	9,4	9,9	11,7	7,7	13,0	8,6	10,8
II	1	14,3	20,9	14,7	11,4	12,4	12,6	12,0	11,7
	2	21,8	20,3	24,7	27,8	27,7	23,6	28,7	26,7
III	1	2,4	2,2	2,8	3,5	4,7	3,1	3,3	3,6
	2	27,0	24,1	26,7	24,2	26,3	29,4	28,4	26,5
	3	6,0	6,7	6,0	5,0	5,8	6,4	5,5	6,3
IV	1	0,1	—	0,1	—	0,1	—	0,1	0,2
	2	4,5	3,5	3,8	4,6	3,1	3,3	3,5	3,3
	3	7,1	7,2	5,5	5,7	5,6	4,9	4,0	4,5
	4	1,3	1,7	1,6	1,3	2,1	1,5	1,9	2,5
V	2	0,2	0,2	0,1	0,2	—	0,2	0,3	0,3
	3	0,1	0,4	0,5	0,5	0,5	0,1	—	0,2
	4	2,3	3,0	1,9	3,5	2,9	1,7	2,3	2,4
VI	4	0,2	0,6	1,7	0,6	0,9	0,1	1,4	0,9
	5	—	—	—	—	—	0,1	0,1	—
VII	4	0,2	—	—	—	0,2	—	—	0,1

Остали типови акц. целина уопште се не срећу у 4 ст. јамбу.

И у овој табели видимо пун паралелизам између укр. и руског стиха. На првом месту пада у очи смањење процента вишесложних акц. целина и повећање процента неких (не и свих) акц. целина с мањим бројем слогова. Једносложне акц. целине нису претрпеле знатнијих промена, мада се може рећи да је њихов проценат у стиху обично нешто појачан. Веће појачање њихова

¹ За ритмички речник укр. 4 ст. јамба анализирали смо: 1) хиљаду првих акц. целина из „Енеиде“ Котљаревског (300 стихова прве песме); 2) цео Шевченков 4 ст. јамб из 1838-1842 год. (1021 акц. целина); 3) цео његов јамб из 1844-1845 г. (1319 акц. целина); 4) хиљаду акц. целина из његова 4 ст. јамба из 1848 год. (301 стих). За ритмички речник руског 4 ст. јамба проучили смо: 1) хиљаду акц. целина из Шевченкове поеме „Слепая“ (314 стихова); 2) хиљаду акц. целина из Осиповљеве „Енеиде“ (286 стихова); 3) хиљаду акц. целина из Пушкинове поеме „Медный Всадник“, и то 500 из стихова с мушким и 500 из стихова са женским завршецима. Подаци за „Евгенија Оњегина“ дати су по Томашевском (О стихе, стр. 197).

процента код песника XVIII века, Осипова и Котљаревског, може се протумачити већом употребом једносложних речи у слабом времену у 4 ст. јамбу XVIII века, о чему смо већ говорили раније. Код двосложних акц. целина смањен је проценат трохејских, а знатно појачан проценат јампских, тј. онај однос који смо констатовали у прози у стиху је знатно потенциран. Изузетак од тога чини стих младог Шевченка (1838-1842), код кога је осетно појачан баш проценат акц. целина трохејског типа, тако да је чак добио превагу над акц. целинама јампског типа. До тога је дошло због фаворизирања цезуре пред шестим слогом; услед тога је и други иктус чешће него иначе реализован наглашеним слогом трохејске акц. целине ($\text{—} \text{—} \text{—} | \text{—} \text{—} \text{—} || \dots$), а такође и два последња иктуса у стиху ($\dots || \text{—} \text{—} | \text{—} \text{—}$). Такав јамб је, дакле, у поређењу с прозним речником укр. језика, сувише „трохејизирани“. Зато је и Шевченко, под утицајем прозног речника укр. језика — с једне стране, а под утицајем руског јамба — с друге, у доцнијем стиху напустио тај „трохејизирани“ јамб. Стих из 1844-1845 најбоље нам показује како га се Шевченко ослобађао (цезура пред шестим у њему још знатно доминира над суседним границама, а проценат трохејских акц. целина још једнако је већи него у његову доцнијем укр. 4 ст. јамбу и у руском 4 ст. јамбу уопште). Од тросложних акц. целина у 4 ст. јамбу највећу промену доживљују акц. целине амфибрашког типа; њихов проценат је у 4 ст. јамбу знатно појачан у поређењу с прозом. То је и сасвим природно: амфибрашка акц. целина је једина тросложна акц. целина која у јамбу обухвата само један иктус (дактилска и анапестска акц. целина обухватају два иктуса); помоћу ње, у комбинацији с другим типовима акц. целина, може се остварити који било од четири иктуса, а нарочито она добро долази на почетку стиха (пored јампске акц. целине) и на крају стихова са женским завршецима. На анализи осталих акц. целина, које су претрпеле мање промене, нећемо се задржавати.

И поред ових измена у процентима појединих типова акц. целина, целокупна структура и укр. и руског ритмичког речника 4 ст. јамба у својим главним односима остаје непромењена. Формула... $cba ABC$ ... може се применити на двосложне акц. целине (с изузетком Шевченкова јамба из 1838-1842 год.) и на све четворосложне акц. целине без једног јединог изузетка (шестосложне акц. целине за 4 ст. јамб такорећи и не долазе у обзир). Тако исто и формула... $cba (M) ABC$ ... у потпуности вреди за тросложне акц. целине. Што се тиче петосложних акц. целина,

4 ст. јамб отступа од те формуле по знатно смањеном проценту петосложних акц. целина с акцентом на средњем слогу; то долази отуда што таква акц. целина може да се употреби у 4 ст. јамбу само тако да њен наглашени слог падне на други иктус, при чему у првом слогу стиха мора стајати једносложна наглашена реч, дакле у схеми:

$\overset{/}{\text{—}} | \text{—} \text{—} \overset{/}{\text{—}} \text{—} \text{—} | \text{—} \overset{/}{\text{—}} (\text{—})$
 (Ки́нь | замордо́ваний | стои́тъ...),

а такви случајеви су, разуме се, ретки. У свему узев, ни руски ни укр. 4 ст. јамб ниуколико не деформишу природни прозни речник укр. и руског језика, него га само у извесном правцу стилизују. У чему је та стилизација — видећемо најбоље ако разбијемо горњу табелу у неколико помоћних.

На првом месту груписаћемо све акц. целине по броју слогова у њима:

Број слогова у акц. целинама:	Проза:			Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
	Укр. проза Шев.	Руска проза за Шев.	Пушкинова проза	Котљ.	Шев. 1838-1842	Шев. 1844-1845	Шев. 1848	Шевченко	Осипов	Пушкин М. В.	Пуш. Е. О.
1	9,8	9,7	8,5	12,6	9,4	9,9	11,7	7,7	13,0	8,6	10,8
2	40,1	33,1	33,1	36,1	41,2	39,4	39,2	40,1	36,2	40,7	38,4
3	30,1	28,5	31,2	35,4	33,0	35,5	32,7	36,8	38,9	37,2	36,4
4	14,8	17,9	18,7	13,0	12,4	11,0	11,6	10,9	9,7	9,5	10,5
5	3,3	7,4	6,7	2,6	3,6	2,5	4,2	3,4	2,0	2,6	2,9
6	1,6	2,5	1,7	0,2	0,6	1,7	0,6	0,9	0,2	1,4	0,9
7—9	0,4	0,7	0,3	0,2	—	—	—	0,2	—	—	0,1

О једносложним акц. целинама већ смо говорили и зато се нећемо на њих враћати. Што се тиче двосложних акц. целина, и њихов проценат у стиху очигледно је појачан у поређењу с прозним речником. Додуше, код Шевченка је њихов проценат у ритмичком речнику укр. прозе доста велик; међутим, као што смо већ рекли, то се мора тумачити особинама говорног језика; у укр. описном стилу проценат двосложних акц. целина је, свакако, мањи. У горњој табели пада у очи да је код песника XVIII века (Котљарев-

ског и Осипова) проценат двосложних акц. целина мањи него код песника XIX века; зато је опет код њих већи проценат једносложних акц. целина. Као што смо већ видели, пораст процента двосложних акц. целина у 4 ст. јамбу изазван је већом употребом у њему акц. целина јампског типа. У 4 ст. јамбу појачан је и проценат тросложних акц. целина, такође због појачане употребе једне, амфибрашке, акц. целине. Процент свих осталих акц. целина у 4 ст. јамбу је смањен. На тај начин у 4 ст. јамбу је смањена и средња дужина акц. целина. Ако узмемо да у описној прози она чини од 2,80 до 2,90 слога, у 4 ст. јамбу она износи око 2,60 (јамб Котљаревског — 2,59, Шевченков укр. јамб — 2,60, 2,62 и 2,59, Шевченков руски јамб — 2,66, јамб Осипова — 2,54, Пушкинов јамб — 2,61 и 2,59).

Досад смо видели да се проценат употребе акц. целина с мањим бројем слогова не повећава у стиху подједнако код свих таквих акц. целина. За двосложне ритмове најважније су акц. целине које обухватају свега један иктус, а то су једносложне акц. целине, оба типа двосложних и амфибрашки тип тросложне акц. целине. Зато ћемо груписати све акц. целине по томе колико иктуса у јампском стиху обухватају:

Број иктуса у јамбу обухваћених акц. целином	Проза:				Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
	Укр. проза Шевченка	Руска проза за Шев.	Пушкинова проза	Котљаревски	Шевченко 1838-1842	Шевченко 1844-1845	Шевченко 1848	Шевченко	Осипов	Пушкин М. Вс.	Пушкин Ђ. О.	
1	68,0	56,5	56,2	75,7	74,7	76,0	75,1	74,1	78,6	77,7	75,7	
2	28,0	36,1	38,7	23,9	24,5	21,8	23,8	24,3	21,1	20,9	23,1	
3	3,7	6,5	5,0	0,3	1,0	2,2	1,1	1,4	0,3	1,4	1,1	

У уметничкој прози (описном стилу) проценат употребе акц. целина које би у јамбу обухватиле само један иктус износи нешто више од половине свих акц. целина (релативно велики проценат у укр. прози Шевченка објашњава се опет особинама говорног језика). У 4 ст. јамбу тај проценат се пење до три четвртине свих акц. целина, па и преко тога. Процент акц. целина које у јамбу обухватају два иктуса (тросложне акц. целине дактилског и анапестског типа, све четворосложне акц. целине, а од петосложних — типови: — ' — — — и — — — ' —) у стиху је знатно мањи него у описној прози. То исто вреди

и за све остале акц. целине које обухватају у јамбу три иктуса, а могу се сместити у јампску схему. Према томе, 4 ст. јамб, и руски и украјински, не даје само превагу акц. целинама с мањим бројем слогова него и нарочито фаворизира акц. целине које у стиху обухватају само један иктус.

С обзиром на број слогова испред акцентованог руски и укр. ритмички речник изгледају овако:

Број слогова испред акцентованог	Проза:			Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
	Укр. проза Шев.	Руска проза за Шев.	Пушкинова проза	Котљ.	Шев. 1838-1842	Шев. 1844-1845	Шев. 1848	Шевченко	Осипов	Пушкин М. Вс.	Пуш. Е. О
0	32,4	33,2	32,9	29,4	32,5	27,5	26,6	24,9	28,7	24,0	26,3
1	44,9	40,7	41,3	53,5	48,1	55,3	56,8	57,1	56,5	60,9	56,8
2	18,4	19,3	20,8	13,2	14,3	12,0	11,2	11,9	11,4	9,5	11,0
3	3,3	5,3	4,4	3,8	5,3	5,2	5,4	5,9	3,3	5,6	5,8
4	0,7	0,6	0,5	—	—	—	—	—	0,1	—	—

И у руском и у укр. језику највише има акц. целина које почињу једним ненаглашеним слогом. Те акц. целине су од нарочите важности за почетак стиха, јер, с обзиром на релативну краткоћу стиха (8—9 слогова), оне морају сачињавати знатан део целог ритмичког речника 4 ст. јамба. Док у прози оне чине само релативну већину свих акц. целина, јампски стих претвара ту већину у апсолутну; дакле, само стилизује природни однос између акц. целина разног типа. Процент акц. целина које почињу наглашеним слогом у јамбу је нешто смањен. Изузетак од овога чини 4 ст. јамб младог Шевченка (1838-1842), из разлога који су већ објашњени. У јамбу је најосетније смањење процента акц. целина које почињу са два ненаглашена слога. Процент акц. целина које почињу са три ненаглашена слога није, међутим, доживео осетнијих промена; чак је нешто мало и повећан, поглавито код песника XIX века. То долази отуд што таквим акц. целинама почињу стихови у којима је први иктус изостављен (— — — ' ...), а како је изостављање првог иктуса чешће у XIX веку него у осамнаестом, сасвим је природно што је проценат акц. целина тога типа код Шевченка и Пушкина већи него код Котљаревског и Осипова.

Према броју слогова после акцентованог руски и укр. ритмички речник пружају следећу слику:

Број слогова после акцентованог	Проза:			Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
	Укр. проза Шев.	Руска проза за Шев.	Пушкинова проза	Котљ.	Шев. 1838-1842	Шев. 1844-1845	Шев. 1848	Шевченко	Осипов	Пушкин М. Вс.	Пушкин Е. О.
0	41,6	37,5	37,4	41,7	38,1	42,2	45,8	43,3	44,5	41,7	46,3
1	45,9	38,4	40,6	50,7	55,2	48,8	44,8	47,2	48,7	46,7	45,1
2	11,1	19,8	18,1	7,2	6,7	8,8	9,2	9,2	6,6	8,2	8,0
3	1,0	3,3	3,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,4	0,5
4	0,1	0,1	0,6	—	—	—	—	—	—	—	—

Из ове табеле јасно се очитује тенденција 4 ст. јамба ка скраћивању завршетака акц. целина. Процент акц. целина које се свршавају са два или три ненаглашена слога — у стиху је осетно мањи него у прози. Напротив, у стиху су се повећали проценти акц. целина с мушким и женским завршецима. То се може објаснити тиме што у укр. и руском јамбу стихови имају или мушке или женске завршетке.

Из поређења двеју последњих табела јасно произилази да јампски стих много више мења природни ритмички речник руског и укр. језика због потреба краја стиха (знатно скраћујући завршетке акц. целина) неголи због потреба његова почетка. Али у исти мах ваља истаћи и то да се у стиховима који нису писани у строфама с унапред одређеним алтернирањем завршетака огледа природни однос између мушких и женских завршетака у прозном речнику. У прози је проценат акц. целина са женским завршетком (45,9%) нешто већи од процента акц. целина с мушким завршетком (41,6%), и у Шевченкову укр. 4 ст. јамбу (1838-1861) 52,8% стихова имају женске, а 47,2% мушке завршетке.

Најзад, груписаћемо све акц. целине и по томе да ли ће оне у стиху бити омеђене само цезурама, само дијарејама или пак с једне стране цезуром, а с друге дијарезом. Класификован на основу тог принципа ритмички речник укр. и руског језика има три групе акц. целина:

Чиме је омеђена акц. целина у јамбу:	Проза:			Укр. 4 ст. јамб:				Руски 4 ст. јамб:			
	Укр. проза Шев.	Руска проза Шев.	Пушкинова проза	Котљ.	Шев. 1838-1842	Шев. 1844-1845	Шев. 1848	Шевченко	Осипов	Пуш. М. Вс.	Пуш. Е. О.
I двама дијарезама:	28,9	28,9	27,7	27,8	26,1	31,8	34,3	33,8	28,5	35,5	33,4
II двама цезурама:	27,6	24,6	25,8	21,5	28,1	20,3	17,1	18,1	17,6	16,1	16,4
III цезуром и дијарезом:	43,2	45,6	46,4	50,6	46,0	47,9	48,6	47,9	53,9	48,4	50,1

У овој табели нема упадљивијих разлика између прозе и јампског стиха. А то значи да стих најмање „стилизује“ природни ритмички речник због потреба фразирања, тј. распореда граница између акц. целина унутар стиха. Као што видимо, и у стиху и у прози најчешћи је трећи тип акц. целина, тј. оних које, употребљене у јамбу, једном границом подвлаче, а другом разбијају јампско фразирање (то су све једносложне, тросложне и петосложне акц. целине). Први тип акц. целина, тј. оних које обема границама подвлаче јампско фразирање (двосложне акц. целине с акцентом на другом слогу, четворосложне и шестосложне с акцентом на другом или четвртм), нешто је чешћи од другог, који, опет, обема границама разбија јампско фразирање (двосложне акц. целине с акцентом на првом слогу, четворосложне с акцентом на првом и трећем и шестосложне с акцентом на трећем и петом). Мада, као што смо рекли, између ритмичког речника прозе и 4 ст. јамба у овој последњој табели нема већих разлика, ипак се у стиху јасно испољава тенденција да се први и трећи тип фаворизирају за рачун другог. Изузетак од те тенденције опет чини стих младог Шевченка (1838-1842), код кога је трећи тип фаворизиран не за рачун другог, него за рачун првог. Већ на основу тога што је у прози трећи тип најчешћи, а први чешћи него други, може се очекивати да ће у јампском стиху дијарезе бити нешто мало чешће него цезуре. Да је то у стиху збиља тако, већ смо видели. То значи да је узлазно-силазно фразирање и укр. и руског јампског стиха — природно фразирање укр. и руског језика. То даље значи да „трохејизирани“ јамб младог Шевченка више отступа од тога природног фразирања (зато што је у њему други тип постао чешћи од првог, чиме се пореметио природни однос

између сва три типа) неголи његов доцнији јамб. Али тај његов стих у исти мах указује и на друкчију могућност „стилизовања“ ритмичког речника како укр. тако и руског језика. Ако су песници ипак у јамбу стилизовали ритмички речник и укр. и руског језика у правцу веће његове јамбичности, то значи да је за њих јампско фразирање у томе стиху било *уметнички валентно*. Развијајући се на стиху руских песника, и Шевченко је очигледно осетио ту уметничку валентност јампског фразирања и зато је напустио свој ранији стих у коме се огледала традиција укр. трохеја.

VIII

У овој расправи нећемо се задржавати на секундарним елементима ритма, тј. на питању како су у Шевченкову 4 ст. јамбу искоришћени у ритмичке сврхе елементи фразне фонологије (модулације фразне мелодије и паузе); тако исто нећемо се задржавати на питању о специфичности рима у Шевченкову укр. 4 ст. јамбу; сва ова питања морају се проучавати на много широј компаративној основи, што у границама ове расправе не можемо да учинимо.¹ Задржаћемо се само на једном питању које унеколико прелази оне границе које смо поставили на почетку ове расправе — на питању о односу Шевченкова укр. 4 ст. јамба према осталим ритмовима којима је најчешће писао.

У укр. поезији Шевченковој најчешћи метар није јамб, него коломијачки стих [8+6], у коме први део (код Шевченка осамостаљен као посебан стих) има и доста изразит трохејски распоред акцената и веома изразито трохејско фразирање, док други део, мада често остварује трохејску инерцију, више нагиње амфибрашском распореду акцената и амфибрашском фразирању. Напр.:

В таку | дббу || під_горбоу ||
 Біля | того | гаю |||
 Що_чорніє || над_водою ||
 Щось_біле | блукєє |||

За коломијачки стих може се рећи да је то универзални стих Шевченков, стих који му служи за обраду најразноврсније тематике и у лирици и у епској поезији, нарочито у првом периоду

¹ Извесних података о мелодиској и синтаксичкој структури Шевченкова коломијачког стиха има у чланку А. Шамраја: „До еволуції коломијкового віршу в творчості Т. Шевченка“ (у зборнику: Шевченко, річник другий; Держ. вид. України, 1930, стр. 93—104). Шевченковој рими посвећен је чланак Д. Загула: „Рима в Кобзарі Т. Г. Шевченка“ (у зборнику: Шевченківський збірник; т. I, вид. Сораб-коп, Київ 1924, стр. 109—118).

његова стварања (1838-1845). Оваквих осмераца и шестераца у укр. поезији Шевченковој има више од дванаест хиљада, док 4 ст. јамба нешто више од шест и по хиљада. Међутим, тај однос 2:1 у корист коломијачког стиха не вреди за све периоде Шевченкова стварања, што се види из следеће приближне статистике:¹

Периоди у Шев. стварању:	Колом. стих:	4 ст. јамб:
I 1838-1845	7826 стихова	743 стиха
II 1846-1850	3594 стиха	3452 стиха
III 1857-1861	662 стиха	2394 стиха

Као што видимо, у првом периоду Шевченкова стварања коломијачки стих је десет пута чешћи од јампског; у другом периоду Шевченко скоро подједнако често употребљава и један и други стих, док у трећем периоду 4 ст. јамб је три пута чешћи од коломијачког стиха. Да поменемо још и то да је у првом периоду свога стварања Шевченко доста често употребљавао још један метар — амфибрашки дванаестерац [6+6]; од 1838 до 1845 написао је њиме 500 стихова (украјинских); у другом периоду (од 1846 до 1850) тај метар постаје сасвим редак (свега 108 стихова), а у трећем (од 1857 до 1861) — никако се не јавља. Кад све то имамо на уму, постаје јасно да је Шевченко у току свога развоја све више нагињао јамбу и све више напуштао друга два метра која је тако радо употребљавао у својим младим годинама. Како Шевченко у разним периодима свога стварања употребљава 4 ст. јамб у разним функцијама, прегледаћемо његову употребу по тим периодима.

У ранијим годинама свога стварања (1838-1842 и 1844-1845) Шевченко нема ниједног укр. спева, па чак ниједне укр. мање песме написане чистим 4 ст. јамбом. У то доба Шевченко тим ритмом пише само поједине одломке спегова и песама. Понајчешће Шевченко у томе периоду комбинује у својим укр. песама и поемама све три врсте ритмова: и коломијачки стих, и 4 ст. јамб, и амфибрашки дванаестерац, при чему му као основни стих служи коломијачки метар, и то за најразноврснију тематику обрађену у разним тоналностима. Јампски и амфибрашки стих, напротив, имају код њега у то доба доста ограничену употребу, очигледно, са специјалним функцијама.

¹ Ми нисмо бројали стихове у варијантама разних песама и одломака из поема, као ни појединачне стихове једног метра убачене међу стихове писане другим метром. Извесних статистичких података о Шевченкову стиху има у расправи Б. Јакупског: „Форма поезиј Шевченка“ (у зборнику: Тарас Шевченко, збирник; Держ. вид. Украјни, Кијв 1921, стр. 47—73), коју, нажалост, нисмо могли консултовати.

У раздобљу од 1838 до 1845 код Шевченка 4 ст. јамбима обично почињу одломци који претстављају засебне тематске целине, при чему 4 ст. јамби служе као нека врста интродукције у нову тему. Сасвим ретко се 4 ст. јамби јављају на крају таквих тематских целина. При томе стихови написани 4 ст. јамбом могу чинити извесну мању целину за себе, као неку врсту завршене јампске строфе (као напр. почетак прве Шевченкове баладе „Причинна“, — Реве та стогне Дніпр широкий), а могу и сасвим слободно да се прелију у други метар, напр. у амфибрашки дванаестерац:

Оттак уранці жйд поганий
 Над козакџм коверзував.
 Ярема гнўвса, | бо не знав,
 Не знав сіромџха, що віросли крїла,
 Що нџба достџне, колї полетїть...

или трохејски осмерац:

За що ж борџлись мї з ляхџми?
 За що ж ми рїзались з орџми?
 За що скорџдили списџми
 Татарськї рџбра?.. || Засївали
 І рудџю | поливали,
 І шабљџми скорџдили, —
 Що ж на нївї урџдило?
 Урџдила рўта, рўта —
 Вџлі нџшої отрўта.

или пак у коломијачки стих:

Старцї под бџрестом заснўли.
 Ще сџнце спїть, пташкї мџвчџть,
 А коло льџху вже проснўлись
 І заходїлиса копџть.
 Копџють дџнь, копџють двџ,
 На трџтїй насїлу
 Докопџлиса до мўру
 Та трџхи спџчили...

Кад се има на уму оваква блиска повезаност Шевченкова јамба из овог периода с трохејским ритмом, постаје јасно зашто у томе периоду трохејско фразирање утиче на јамб (што се огледа нарочито у фаворизирању цезуре пред шестим слогом, о чему смо говорили у шестом одељку). Оваква цезура омогућује и лак прелаз из једног ритма у други. Напр. у цитираном одломку из песме „Чигирин“ последњи полустих у јамбима: „Засївали“ могао би бити и полустих трохејског осмерца; зато се на њега тако лако надовезују трохеји.

У рејим случајевима може 4 ст. јамб да се надовеже и на претходни ритам:

Дивіться що роблять у тітаря в хаті
 Пекелні діти! У печі пала
 Огнь і світить на всю хату;
 В кутку собакою дріжить
 Проклятий жід; конфедерати
 Кричять до тітаря: „Хоч жить,
 Скажи, де гроші?“

Руској поезији такви прелази из ритма у ритам сасвим су непознати.

Док се амфибрашки дванаестерац јавља у поезији младог Шевченка, углавном, везан за једноличну тематику и једну одређену тоналност (о чему ћемо говорити у посебном чланку), за његов укр. јамб то се не може рећи. Он се већ од самог почетка јавља везан за разноврсну тематику дату у разним тоналностима. Ми, наравно, не можемо у овој расправи исцрпсти све теме и све тоналности Шевченкова 4 ст. јамба из овог периода; задржаћемо се само на најтипичнијим. Тако, напр., у то доба карактеристични су за Шевченков јамб описи природе, дати у свечаним тоновима, који служе као интродукција у радњу, као напр. опис Дњепра у балади „Причинна“:

Ревé та стóгне Дніпр ширóкий,
 Сердýтий вітер завивá,
 Додóлу вéрби гнé висóкі,
 Горáми хвýлю підіймá.
 І блідий місяць на ту пору
 Із хмáри дé-де виглядáв,
 Ненáче чóвен в синім морю
 То вирина́в, то потопáв.
 Ще трéті півні не співáли,
 Нíхтó нíгдé не гомонів,
 Сичі в га́б переклика́лись,
 Та ясен рáз-у-рáз скрипів.

или опис рибњака из поеме „Катерина“, у коме ће се јунакиња удавити:

Попід_горóю, яром - дóлом,
 Мов ті дідí високочóлі,
 Дубí з гетьмáнщини сто́ять;
 У яру грéбля, вéрби в ряд,
 Ставо́к під кри́гою в нево́лі,
 І ополóнка — во́ду бра́ть.
 Мов покотъóло червоніе
 Кризь хмáру — со́нце зайняло́сь,
 Надúвся вітер; як повіе —
 Немá нічóго: скрізь біліе...
 Та тілько лісом загуло́.

Нарочито је омиљен код Шевченка опис јесени дат у елегичним, а каткад и трагичним тоновима. Први пут га срећемо у спеву „Гайдамаки“ (1841):

Минають дні, минає літо,
А Україна знай горить;
По селах плачуть голі діти,
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле лістя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить,
Нігде не чуť людської мови;
Звірь тільки віє, йде в село,
Де чує трупи: не ховали.
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огрізки вовчі.

По други пут налазимо га у поеми „Невольник“ (1845):

Минають дні, минає літо
Настала осінь, шелестить
Пожовкле лістя. Мов убитий
Старій під хатою сидить...

И најзад трећи пут, у једној лирској песми (1845) тај мотив постаје лична исповест песникова, израз дубоке његове меланхолије, трагична тема пролазности и бесциљности живота:

Минають дні, минають ноці.
Минає літо, шелестить
Пожовкле лістя, гаснуть очи,
Заснули думи, сэрце спить.
І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь...

У овом првом периоду Шевченкова стварања, и то после 1840 год., онајчешће налазимо у јампском стиху теме пуне динамизма, пуне покрета, као што су напр., у спеву „Гайдамаки“ (1841) почетак одломка „Галайда“, где је описано како крчмар Јеврејин муштра Јарему, почетак одломка „Конфедерати“, где је описано како конфедерати силом упадају у крчму и нагајкама нападају крчмара, драматично убиство ктитора (крај одломка „Титарь“), опис литије у одломку „Свято в Чигирині“, опис покоља у Цариграду (поема „Гамалія“ из 1842) итд., итд. Поменућемо и поему „Сон“ (из 1844 год.), у којој је динамичка тема лѣта над земљом

у неколико наврата увек дата у јамбу (а остали описи у коломијачком стиху):

Лечу́ й проща́юся з земле́ю ...
 — — — — —
 Лечу́, дивлю́ся, аж свита́е ...
 — — — — —
 І зно́в лечу́ понад_земле́ю
 І зно́в проща́юся я з не́ю ...
 Лечу́, лечу́, а ві́тер ві́е;
 Передо_мно́ю сні́г білі́е;
 Круго́м борі́ та боло́та,
 Тума́н, тумáн та пусто́та ...
 — — — — —
 І зно́в лечу́, земля́ чорні́е.
 Дрімáе рóзум, сéрце млі́е.
 Дивлю́ся: хáти над шля́хами—
 То го́род із стома́ церквáми,
 А в го́роді, мов журавлі́,
 Замуштрува́ли москалі́.

Изван описа Шевченко у овом периоду, такође после 1840 год., употребљава 4 ст. јамб нарочито често у лирским и драмским монолозима с реторичком тематиком, датим у свечаној, а често и у патетичној, тоналности. Такав карактер, напр., има свештеников говор у спеву „Гайдамаки“ (у одељку „Свято в Чигирині“) или Хусов говор у поеми „Еретик“ (1845); такви су јампски одломци у Шевченковим „лирским монолозима“, напр. у песмама „Чигирин“ (1844), „Кавказ“ (1845) и „І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моім“ (1845); такав је и Давидов псалам „Доколі будете стяжати“ (1845):

„Доко́лі бу́дете стяжа́ти
 І кро́в невíнну розлива́ть
 Люди́й убо́гих, а бага́тим
 Судо́м лука́вим помага́ть?
 Вдови́ убо́гіи́ помога́йте!
 Не осуди́те сироти́,
 І виве́дїть із ти́сноти́
 На во́лю ти́хих, заступі́те
 Од ру́к несíтих!“

Не хотя́ть

Позна́ть, розби́ти тьму́ невóли,
 І всьо́у Го́спода глаго́ли,
 І всьо́у пла́четься земля́.

Веома често, кад жели да постави реторичко питање, Шевченко напушта други ритам и обраћа се јамбу, као напр. у већ цити-

раној песни „Чигирин“. Песма почиње жалопојком над прошлошћу тога некада славног града; тај почетак писан је стихом коломијке и сав је у елегичним тоновима:

Чигиріне, Чигиріне,
 Все на світі гіне,
 І святія твоја слава
 Як пилина ліне . . .

— — — — —
 Ніхто й слова не промовить,
 Ніхто й не покаже,
 Де ти стояв, чого стояв . . .
 І на сміх не скаже!

И с том елегичном тоналношћу контрастира патетична тоналност његових реторичких питања датих у јампском стиху:

*За що ж борóлись ми з ляхáми?
 За що ж ми рíзались з ордáми?
 За що скорóдили списáми
 Татарські рéбра?*

Слично је и с реторичким екскламацијама у његову стиху. У овој истој песни, елегичној тоналности својих амфибраха, у којима тугује за прошлошћу Украјине, Шевченко опет противставља темпераментни жар својих јамба:

А ја, юродівий, на твоїх руїнах
 Мáрно сльóзи трачу. Заснула Вкраїна,
 Бур'яном укрьлась, цвілля зацвіла,
 В калюжі, в болóті сéрце прогноїла
 І в дуплó холóдне гадіок напустила,
 А дітям надію в степу оддалá.

А надію
 Вітер по_полю розвіяв,
 Хвіля мóрем рознеслá.
*Нехай же вітер все розно́сить
 На неокра́янім крилі!
 Нехай же сéрце плаче, про́сить
 Свято́ї правди на землі!*

У оваквој примени 4 ст. јамб код Шевченка постаје стихом револта који тражи одушка, стихом жучног протеста протканог горком иронијом и на рачун цара небескога:

Небéсний царю, суд твій всу́е
 І всу́е царствіе тво́е!

„Ерети́к“

и на рачун царева земаљских:

... Слава, слава
Хортáм, і гóнчим, і псаря́м,
І на́шим ба́тюшкам царя́м!
(Кавказ)

и на рачун некадашњих управљача Украјине:

Раби́, підніжки, грязь Москві,
Варшáвське сміття — ва́ші па́ни,
Ясновельмо́жні гетьма́ни!
Чо́го ж ви чванит́ся, ви́,
Сині́ серде́шно́ Укра́йни?
Що до́бре хо́дите в ярмі,
Ще лу́чче, ніж ба́тькі хо́дили?
Не чва́ньтесь: з ва́с деру́ть реми́нь,
А з їх бува́ло й ли́й топа́ли!

— — — — —
Так о́сь — як кро́в сво́ю ли́ли
Ба́тькі за Мо́скву і Варша́ву,
І на́м, синя́м, передали́
Сво́ї кайдáни, сво́ю сла́ву!
(І мертвим, і живим...)

Може се рећи да је оваква примена јамба као реторичког, жучног и страсног стиха — најтипичнија за Шевченкову поезију из 1844-1845 год.

Већ 1845 год. (у поемама „Невольник“ и „Наймичка“) јављају се код Шевченка у 4 ст. јамбу мирни реалистички описи и свакодневни, обични дијалози — дати у тону лаког интимног разговора или лежерног мирног приповедања:

Так ко́ло по́лудня в неде́лю,
Та на зелéних ще й святка́х,
Під ха́тою в сорóчці білі́й
Сидів з банду́рою в рука́х
Старі́й коза́к...
(Невольник)

І дід і ба́ба у неде́лю
На прізьбі́ вдво́х собі́ сиді́ли
Гарне́нько, в білих сорóчка́х.
Сія́ло сонце, в небеса́х
Ані́ хмарі́ночки...
(Наймичка)

Пі́сля пречісто́ї в неде́лю,
Та пі́сля першо́ї, Трохи́м
Старі́й сидів в сорóчці білі́й
В бри́лі, на прізьбі́. Перед ні́м
З соба́кою уну́чок грався,

А внучка в юпку одяглась
 У Катрину і ніби йшла
 До діла в гості. Засміявся
 Старій і внучку привітав,
 Неначе справді молодіцю:
 „А де ж ти діла паляницю.
 Чи може в лісі хто одняв?
 Чи попросту — забула взяти?..
 Чи може ще й не напекла?
 Е, сором, сором! Лепська мати!“
 Аж зірк! — і наймичка ввійшла
 На двір...

(Наймичка)

Овде пада у очи сличност теме у сва три примера; они чак изгледају као варијација једне теме, кроз коју Шевченко покушава да да нову тоналност своје јамбу. А већ у поеми „Відьма“ (1847) тај тон интимног ћаскања и лежерног приповедања доћи ће до пуног изражаја. А нешто доцније продреће тај тон и у лирику, као напр. у једној песми из 1848 год.:

А нумо знобу віршувать
 (Звичайне, нішком)! Нумо знобу,
 Поки новінка на оснобі,
 Старінку ббжу лицовать,
 А сіріч — як би вам сказать,
 Щоб не збрехавши? — нумо знобу
 Людйй і долю проклинать!

Ова нова тоналност Шевченкова јамба стоји у неразднојној вези с општом развојном линијом његове поезије — с напуштањем романтичних и све већим јачањем реалистичких елемената у њој, толико карактеристичних за зреле године његова стварања.

У раздобљу од 1847 до 1850 год. јамб заузима све значајније место у Шевченковој поезији. Већ 1847 год. налазимо код Шевченка читаве песме написане јамбом, а у поемама јамб постаје равноправан с коломијачким стихом (тако напр., у поеми „Княжна“ из 1847 год. приближно исти број стихова отпада на 4 ст. јамб и на коломијачки стих, док у поемама „Варнак“ и „Царі“ из 1848 год. 4 ст. јамби чине знатну већину свих стихова). У овом раздобљу, дакле, 4 ст. јамб напоредо с коломијачким ритмом постаје универзалним стихом Шевченкове поезије, и епске и лирске, — политематским и политоналним.

Пошто се 1857 год., после принудне паузе од седам година, Шевченко поново вратио поезији, све до своје смрти највише је писао јамбом. У овом периоду Шевченко престаје да употре-

бљава коломијачки стих у епској поезији; једино га је још употребио у поемама из 1857: „Москалева креница“ (друга редакција) и „Неофіти“; своју велику поему „Марія“ (1859) пише искључиво јамбом. Док јамб потпуно доминира у Шевченковој поезији из последњих година његова живота, ритам коломијке све више се ограничава на лирску фолклорну песму. Може се претпоставити да се Шевченко све више обраћао јамбу под утицајем руске поезије: међу малим бројем књига које је имао у прогонству била су дела Пушкина и Љермонтова, које је прогнани песник у својој тешкој самоћи тако радо читао.

Кирил Тарановски

Резюме

Кирил Тарановский:

Четырехстопный ямб Т. Шевченка

В настоящей статье автор изучил укр. и русский 4 ст. ямб Шевченка в сопоставлении с русским и укр. стихом XVIII ст. и со стихом русских поэтов первой половины XIX ст. Анализ распределения ударений и словоразделов в стихе Шевченка привел автора к следующим заключениям:

1) 4 ст. ямб Шевченка обнаруживает ритмическую инерцию, наблюдаемую и в стихе русских поэтов после 1820 года, при чем укр. ямб Шевченка ближе к стиху Пушкина, а его русский ямб скорее напоминает стих младших поэтов „пушкинской плеяды“, напр. Баратынского, Языкова и Полежаева. Таким образом, Шевченко не является непосредственным продолжателем укр. ямба, созданного Котляревским, который, в свою очередь, отразил в своем стихе типичную ритм. инерцию русского 4 ст. ямба XVIII ст.¹

2) Если в характере сильного времени стиха нет существенной разницы между 4 ст. ямбом Шевченка и стихом русских поэтов, некоторые особенности слабого времени в 4 ст. ямбе Шевченка являются отклонением от норм русского стиха XVIII и XIX ст. У Шевченка нечетные слоги ямба могут быть заполнены не только безударными слогами многосложных словесных единиц и ударяемыми односложными словами, как и у русских поэтов, но и ударяемыми слогами многосложных слов. единиц. Другими словами, Шевченко допускает в ямбе смещение ударений с сильного на слабое время.

¹ См. статистическую таблицу в конце статьи и диагр. I—V.

3) В распределении ударяемых односложных слов в нечетных слогах ямба стих украинских и русских поэтов показывает одну и ту же закономерность: подавляющее большинство таких односложных слов наблюдается на первом слоге стиха. Кроме того, на пятом слоге односложные ударяемые слова встречаются немного чаще, чем на третьем или седьмом. Как уже отмечено Томашевским, ударение односложного слова в слабом времени ямба обусловлено силой предшествующего словораздела, а так как самые сильные словоразделы в языке находятся на интонационных разломах, ударяемые односложные слова чаще всего встречаются в начале новых фразовых членов (*membres de phrase*). Таким интонационным разломом всегда является конец стиха, поэтому и первый слог в ямбе легче всех остальных слогов принимает односложные ударяемые слова. Точно также интонационные разломы чаще совпадают с диэрезой перед пятым (несмотря на ее относительную редкость), чем с диэрезами перед третьим и седьмым; этим и вызвано небольшое повышение процента односложных ударяемых слов на пятом слоге ямба.

4) Многосложные слов. единицы с ударениями, падающими на нечетные слоги стиха, и в укр. и в русском ямбе Шевченка встречаются, главным образом, в двух видах: 1) в виде ослабленного ударения ямбических и анапестических слов. единиц, непосредственно предшествующего ударяемому слогу другой слов. единицы, совпадающему с ритм. иктом (*Свої кайдани, свою славу*“); 2) в виде так называемых второго и третьего хориямбов („Правди гонителю жестокий“ и „Думали тебе, а зробилось“), при чем такие смещенные ударения второго вида чаще всего наблюдаются на первом слоге стиха, как и ударяемые односложные слова. Смещенные ударения второго вида тоже обусловлены силой предшествующего словораздела, поэтому и тяготеют к началу фразового члена, т. е. в большинстве случаев — к началу стиха. Оба упомянутых типа смещенных ударений у русских поэтов XVIII и XIX ст. встречаются чрезвычайно редко, только в виде ритмических экспериментов или ритмических раритетов. Относительно большая встречаемость смещенных ударений у Шевченка объясняется влиянием украинского хорейского стиха.

5) И весь 4 ст. ямб Шевченка, за исключением его первых укр. опытов, и стих Котляревского, и стих русских поэтов XVIII и XIX ст., обнаруживают в общих чертах весьма схожую фразировку.¹ Повышенный процент цезур перед шестым

¹ См. статистическую таблицу и диагр. VI—XI.

слогом стиха, наблюдаемый в ямбе молодого Шевченка (1838-1842) и способствующий распадению стиха на два полустишия [$\cup - \cup - \cup || - \cup - (\cup)$], объясняется влиянием укр. хореического стиха; впрочем, Шевченко очень скоро освободился от этого влияния.

6) И русский и укр. 4 ст. ямб обнаруживают следующие тенденции в распределении словоразделов внутри стиха: 1) 4 ст. ямб явно стремится избежать внутри стиха словоразделов по соседству с сильными иктами (этим и объясняется единственная разница в распределении словоразделов между стихом XVIII и XIX ст.: в XVIII ст. цезура перед четвертым слогом, проходящая перед слабым иктом, обыкновенно сильнее предшествующей диэрезы; так как в XIX веке взаимоотношение в ударяемости первого и второго икта изменилось, и диэреза перед третьим слогом, в стихе XIX ст. проходящая после слабого икта, очень часто бывает сильнее последующей цезуры); 2) стих явно стремится избежать распадения на два полустишия по схеме: $\cup - \cup - || \cup - \cup - (\cup)$, так как диэреза перед пятым слогом является самым слабым внутренним словоразделом в стихе (за исключением цезур перед вторым и восьмым слогами); 3) и укр. и русский ямбический стих обнаруживают диэрезную тенденцию: средний процент диэрез в стихе, за исключением „хореизированного“ укр. ямба молодого Шевченка (1838-1845), несколько выше среднего процента цезур.

7) Если первая установленная закономерность, по Якобсону, объясняется стремлением стиха максимально использовать противопоставление ударения безударным слогам той же слов. единицы, „ибо противопоставление ударного слога безударным слогам других слов. единиц менее ощутимо“, то восходяще-нисходящая фразировка русского и укр. стиха объясняется особенностями русского и укр. ритм. словаря: и в русской и в укр. художественной прозе относительное большинство составляют слов. единицы, которые, при их употреблении в ямбическом стихе, ограничены цезурой и диэрезой, а слов. единицы, ограниченные в ямбе двумя диэрезами, и в прозе чаще слов. единиц, ограниченных в ямбе двумя цезурами.

8) Вообще, анализ ритм. словарей русского и укр. языков обнаруживает их полную тождественность. И русский и укр. ямб в известном направлении „стилизуют“ прозаический ритм. словарь, но не деформируют его (ср. таблицы на стр. 168—9 и 171). Все изменения ритм. словаря в ямбическом стихе сводятся к следующим явлениям: 1) уменьшение дисперсии ритм. словаря

(сокращение средней длины слова); 2) повышение процента слов. единиц, охватывающих в стихе только один икт; 3) повышение процента слов. единиц с нечетным числом предударных слогов; 4) сокращение окончаний слова; 5) повышение процента слов. единиц, ограниченных в ямбе цезурой и диэрезой или двумя диэрезами. Как видно из таблиц, приведенных в седьмой части статьи, главные изменения ритм. словарь претерпевает в окончаниях слов. единиц. Повышение процента слов. единиц, поддерживающих диэрезную тенденцию в ямбе, свидетельствует о том, что эта тенденция стиха является для поэтов художественно валентной. Художественную валентность ямбической фразировки почувствовал и Шевченко, отказавшись от „хореизированной“ фразировки своих первых опытов.

В последней части статьи автор останавливается на вопросе об отношении ямбического стиха Шевченка к остальным размерам в его укр. поэзии. Шевченко писал, кроме ямба, главным образом еще коломыйковым стихом, при чем в первый период его творчества (1838-1845) коломыйковый стих в десять раз чаще ямбического, во второй период (1846-1850) приблизительно одинаковое количество стихов написано и тем и другим размером, а в последний период (1857-1861) 4 ст. ямб в три раза чаще коломыйкового стиха. До 1845 года Шевченко пишет ямбом только некоторые отрывки своих укр. стихотворений и поэм, часто переходящие в другой размер и служащие своего рода введением к новому тематическому „куску“; гораздо реже ямбические стихи встречаются в конце таких тематических кусков. В период от 1838 до 1845 года ямбический стих у Шевченка более или менее ограничивается несколькими определенными темами, которые автор разбирает в последней части настоящей статьи. Если в первый период творчества Шевченка „универсальным“ размером его поэзии был коломыйковый стих, в последний период (1857-1861) таким универсальным размером и лирической и эпической поэзии Шевченка становится 4 ст. ямб, а коломыйковый стих ограничивается, главным образом, лирической поэзией, в духе народной песни. Автор склоняется объяснить эту перемену в употреблении стихотворных размеров у Шевченка влиянием русской поэзии.